L'ARCHITECTURE & LE VERRE

[ARCHITECTUUR & GEWETEN]

Een organisatie van VZW Architectuurwijzer

Een initiatief van de Provincie Limburg

ARCHITECTUUR
WIJZER

p r o v in c i e Limburg

ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
departement Leefmilieu en Infrastructuur
administratie Ruimtelijke Ordening, Huisvesting
en Monumenten en Landschappen (AROHM)

ministerie van de Vlaamse Gemeenschap
departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur
administratie Kunst en Musea

Ø1 Orde van Architecten

provinciaal hoger architectuur instituut

ECHO®

KORAMIC TERCA
Leader in building ceramic LEADER IN BRICKS

BOERMANS GLAS Saint-Roch

Eternit 1905 1995

REYNAERS

VELDEMAN vitra

YTONG

BELGACOM BRUYNZEEL-MULTIPANEL DESSO ELITE ISOVER JAGA JIMS PLUS BELGIUM

"Waarom zijn de dingen zoals ze zijn ?"

Louis Coolen

Colofon

Eindredactie	vzw Architectuurwijzer
Grafische vormgeving	Jos Wouters
Fotolithografie	Scan Vision, Geel
Druk en afwerking	Elite nv, Lommel

Wettelijk Depot nr : D1995/3569/1
ISBN 90/6685/146/5

Inhoud

Voorwoord 10

Inleiding 12

1 2 3 4, Het Limburgs landschap in lagen — Peter Bongaerts 14

"Er gebeurt niets, het overkomt ons" — Willy Miermans 30

Limburg op de tweesprong — Francis Strauven 34

Fotografie en Geweten — Pool Andries 37

André Bertels 40

Geert van Istendael 104

Germain Dufour 106

Bedreiging van de ruimtelijke belevingswaarde — Guy Cleuren 108

De stad als levend organisme of machine ? — Luc Vanmuysen 112

Geloven in mogelijkheden — Jo Berben 117

Objet D'ARchiTecture — Dirk Vanreppelen - Jos Wouters 121

Mens erger je niet — Ontwerpcollectief het Labo 122

Voorwoord

De Provincie Limburg wil de volgende jaren nog meer aandacht besteden aan het ontwikkelen van een eigen kunstbeleid.

Een eerste aanzet hiertoe werd in 1993 gegeven via een uitgebreid overleg met de sector in hoorzittingen, werkgroepen, commissies, ... en resulteerde in een reeks samenhangende en gerichte beleidsmaatregelen.

De resultaten van dit kunstbeleid laten zich nu al voelen in een samenwerkingsattitude tussen organisaties en de provinciale overheid maar ook tussen organisaties onderling. Men zoekt naar samenwerking, afstemming, ...
Daarnaast is er reeds sedert de aanvang van het inspraakproces, een meer open houding merkbaar.
De creativiteit en de kunstproduktie worden daadwerkelijk ondersteund door een stimulerend klimaat waarin voor kwalitatieve en professionele projecten hedendaagse kunsten mogelijkheden gecreëerd worden.

Begin 1994 werden de beleidsopties geconcretiseerd en budgetten vrijgemaakt.
Het Begijnhof - Centrum voor Kunsten werd de spil waaraan andere beleidsmaatregelen gelinkt zijn in functie van een meervoudige ondersteuning en stimulering van de kunstproduktie.
Voor de subsidiëring van initiatieven hedendaagse kunsten - projecten en workshops - werden subsidiereglementen opgesteld en een selectiecommissie geïnstalleerd.
Het Provinciaal Museum ging werken met een nieuwe tentoonstellingsstructuur met eigen - én gasttentoonstellingen.
Er werd een budget vrijgemaakt om een specifiek beleid te voeren naar minder bekende of aanvaarde kunstdisciplines.
Dit boek is één van de realisaties.

Op vraag van de Provincie ontwikkelde de vzw Architectuurwijzer een project waarmee we onze gebouwde omgeving beter kunnen begrijpen, er vragen over kunnen stellen en onze omgeving kunnen evalueren:

"ARCHITECTUUR EN GEWETEN, mens erger je niet"

Dit project heeft een aantal sterke punten die wij wensen te onderlijnen.

De vzw Architectuurwijzer bestaat uit enkele dynamische personen die werken rond hedendaagse architectuur en stedebouw.
Hedendaagse architectuur kan niet bogen op de massale belangstelling die ons cultureel erfgoed krijgt via gespreide en gecoördineerde publieksacties. Voor hedendaagse architectuur is er weinig of geen publieke belangstelling en sensibiliteit. Een euvel waarmee ook de hedendaagse beeldende kunsten of de hedendaagse muziek te kampen heeft.
De werking van de vzw richt zich tot alle geïnteresseerden. Hun initiatieven zijn geen onder-ons-jes, geen wedstrijden voor eigen publiek.

"Architectuur en Geweten, mens erger je niet" is het derde project van de vzw, na "Architectuur-promenade" en het mail-art tentoonstellingsproject "Building plans and schemes".
Alle worden gekenmerkt door een professionele aanpak.

Het samenwerkingsverband dat voor dit project gestalte kreeg sluit perfect aan bij de filosofie van ons kunstbeleid: het bewerkstellingen van synergieën tussen aanwezige krachten en potentiële mogelijkheden. Zo zijn bij dit project de volgende organisaties betrokken: het Provinciaal Hoger Architectuurinstituut, de Provinciale Orde van Architecten, het Begijnhof - Centrum voor Kunsten, het ontwerpcollectief Het Labo, privé personen, de culturele centra van Tongeren en Lommel, de steden Hasselt, Tongeren, Lommel en Brussel, de "Dag van de Architectuur",... de Vlaamse Gemeenschap en privé-sponsors. Met het initiële budget van de Provincie werd een sneeuwbaleffect gerealiseerd: het netwerk van betrokkenen en de talloze randinitiatieven groeien nog steeds aan.

De reizende tentoonstelling die deel uitmaakt van het project zal op drie plaatsen in Limburg met de omgeving geconfronteerd worden. Het blijft echter niet beperkt tot Limburg. De aangereikte thematiek is immers universeel.

Tenslotte is er uiteraard de inhoud en de vorm.
De inhoud van dit project kan u als lezer zelf ontdekken. Wij willen hier enkel het belang van architectuur voor het uitzicht van het landschap en onze leefomgeving onderlijnen. Goed doordachte architectuur is van fundamentele betekenis voor de leefbaarheid van onze dagelijkse omgeving. Een omgeving die meer en meer volgestouwd wordt met ... "prullaria".

Voor de vorm werd gekozen voor dit boek, een reizende tentoonstelling, een symposium en een randprogramma.
Via de publikatie en de tentoonstelling wordt een band gelegd met de fotografie. De fotografie, gebruikt als medium, staat hier in confrontatie met de architectuur. Beide kunstdisciplines vechten nog steeds om erkenning. Dit voert ons terug naar ons uitgangspunt: een kunstbeleid met open ruimte.

Wij wensen U veel leesplezier en ... een andere kijk op onze gebouwde omgeving.

Sylvain Sleypen
Gedeputeerde voor Cultuur

Frieda Brepoels
Gedeputeerde voor
Ruimtelijke Ordening

Inleiding

Over het opzet

"Het thema is architectuur en geweten. Geen vingerwijzing, geen verwijt of aanval. Maar een reis door onze omgeving, als onthechte waarnemer. Voor wie het heden en de herinnering simultaan aanwezig zijn. 'Architectuur en geweten' wil vooral een aanzet zijn tot wegdromen, het laten zien van de mogelijkheden en de uitdaging"
Peggy Winkels.

Deze uitspraak illustreert de uitgangsstellingen van de publikatie.

Wie maakt onze woonomgeving? Hoe evolueren stad en landschap? Wat is de maatschappelijke consequentie van architectuur? Hoe kunnen ontwerpers en beleidsmensen tot deze discussie bewogen worden? Met een publikatie? Een colloquium? Een tentoonstelling? Door een bedreigd pand te kraken? Of is het; 'zwijgen en tekenen'? Moet architectuur wel in de aandacht komen?

Dit waren enkele fundamentele vragen bij het opstarten van deze nieuwe activiteit van de vzw Architectuurwijzer.
Het Provinciebestuur gaf de opdracht om, met de facetten architectuur en fotografie, de beeldende kunsten in de maatschappelijke belangstelling te brengen. Deze publikatie met foto's, tekeningen en teksten is het antwoord.
Dank zij sponsoring en een groep enthousiaste medewerkers kan het initiatief verruimd worden met een colloquium, een tentoonstellingsconcept van de vzw LABO en meerdere randactiviteiten.

Naast architectuurwedstrijden, activiteiten zoals de Dag van de Architectuur en het uitreiken van de 'Gouden Slopershamer', draagt ook dit initiatief bij tot een brede discussie over architectuur en stedebouw. Geen voer meer voor specialisten, maar een debat van openbaar belang. Het gaat om ieders leefwereld.

Over de inhoud

De publikatie is opgevat als een catalogus. Een verzameling van bijdragen rond het thema 'Architectuur en Geweten'. Uitgangspunt is de persoonlijke interpretatie van elke auteur; de fotograaf, de stedebouwkundige, de socioloog, de architectuurcriticus, de kunstcriticus, de priester-straatveger-politicus, de schrijver, de architect-tekenaar en de ontwerpers.

André Bertels heeft het Limburgs landschap gefotografeerd. Met het oog van een kunstenaar brengt hij op een subtiele manier het alledaagse in beeld. Door een uitgemeten beeldselectie en door relativerende of net indringende details, overstijgt hij het doodgewone van het schijnbaar lukraak gekozen stukje Limburg. Het zijn foto's om steeds opnieuw te ontdekken. Pool Andries verklaart de beeldstrategiën die door de fotograaf in deze reeks gehanteerd worden : "Fotografie en Geweten".

In de tekst 'Het Limburgs landschap in lagen' maakt Peter Bongaerts een inventaris op van honderd jaar stedebouw. Elke periode geeft op een andere manier vorm aan stad en landschap. De tijd drukt zich ruimtelijk uit. Hierdoor ontstaan conflicten. Het verhaal maakt de woonomgeving opnieuw leesbaar.

Willy Miermans vertelt uiterst snedig over de achtergronden. Het lijkt wel een aaneenschakeling van honderden krantekoppen. Limburg is ...'een smeltkroes van impressies' - 'het Israël aan de Noordzee' - 'het Brazilië der Lage Landen'- 'schoon volk'...

Francis Strauven is op zoek naar culturele eigenheid. Limburg is misschien nog de enige provincie met voldoende ruimte om een adequaat stedebouwkundig beleid te voeren. Maar we verlappen de grond aan de meest biedende: geld en werk. In onze rijke cultuurgeschiedenis vinden we nochtans voldoende uitgangspunten voor een verantwoorde invulling.

Hoe spring je gewetensvol om met de verpaupering in de geschonden steden van vandaag? Neem nu Luik. Zijn architecturale objecten en grote ontwerp-gebaren van stedebouwkundigen hier wel op hun plaats? Dit zijn enkele vragen die Germain Dufour kreeg opgedist.

Geert van Istendael haalt de Architect van zijn pedestal. Maak toch gewoon bouwbare huizen met een dak dat niet lekt! Het is opdringerig, aanmatigend en pretentieus meer te willen doen.

De klare lijn-tekeningen van Guy Cleuren geven in een oogopslag de essentie weer. Scherp als een cartoon. Dit bewijst de kracht van de tekening; het belangrijkste wapen van de architect.

Jo Berben en Luc Vanmuysen geven een reactie vanuit de werkgroep Architectuurwijzer. Het jeugdig enthousiasme van de ene sluit mooi aan bij de stroom van ideeën van de andere. Ze geloven beiden in de potenties van de stedelijke ruimte en de mogelijkheden van de architect.

Het ontwerpcollectief LABO toont het tentoonstellingsconcept en illustreert haar zoektocht naar de meest geschikte stedelijke plek om de mens-erger-je-niet-containers te plaatsen. Een tijdelijk bouwwerk in de stad.

Tot slot

Dit boek willen we postuum opdragen aan Louis Coolen. Als docent van het Provinciaal Hoger Architectuurinstituut, als alternatieve stadsgids in Hasselt, Luik, Maastricht en Sint-Truiden, en bij talrijke lezingen heeft hij zijn publiek aangezet om door te denken bij de meest evidente vragen zoals; "Waarom zijn de dingen zoals ze zijn?" Vanuit een fenomenologische benadering trachtte hij door te dringen tot de wortels van onze sociaal-ruimtelijke omgeving. Het 'banale, alledaagse en ongezegde' kreeg door hem klank en kleur. In de meest gewone en voor iedereen waarneembare omgeving ontdekte hij totaal on-verwachte gezichtspunten. Iedereen kan kijken, Louis leerde zien.

vzw Architectuurwijzer

PETER BONGAERTS

Het Limburgs landschap in lagen

INLEIDING

Het Limburgs landschap wordt al lang niet meer met bronsgroen eikehout beschreven. Het nachtegaaltje heeft afgedaan. Nooit is het uitzicht van de provincie zo grondig veranderd als in deze eeuw. Honderd jaar activiteit in een economisch en sociaal snel evoluerende provincie heeft het landschap hertekend. In het spoor van de gele graafmachines worden deze veranderingen steeds ingrijpender.

De stafkaart van Genk en omgeving bijvoorbeeld, toont een kluwen van wegtracés die door het landschap snijden. Vanuit de lucht ziet het gebied er nog vrij groen en gaaf uit, met schijnbaar aaneensluitende bossen, mooi geordende cités en grote vlekken industrie. Maar op grondniveau is het een labyrint. Genk heeft begin noch einde en evenmin een echt centrum. Historische steden als Hasselt en Sint-Truiden hebben de herkenbaarheid van het binnenstedelijk gebied kunnen behouden, maar in hun periferie vinden we dezelfde fenomenen als in Genk. In heel Limburg hebben verwante ontwikkelingen plaatsgevonden.

De mechanismen die dit ontwikkelingsproces sturen zijn veelvuldig en complex. Het huidig schijnbaar chaotische landschap is ontzettend verwarrend omdat zeer verschillende ordeningsprincipes op, over en door elkaar werden gebruikt. Om deze ruimte leesbaar te maken proberen we eerst de fenomenen te beschrijven in een reeks opeenvolgende lagen, die we vervolgens in een meer doorzichtige vorm opnieuw op elkaar leggen. Tijd en ruimte spelen de hoofdrol in deze analyse. We beschouwen het landschap immers als een dynamisch tijd/ruimte fenomeen. Als werkinstrument bouwen we een matrix waarin vier tijdslagen interfereren met vier streken: Zuid-, Midden- en Noord-Limburg en het Maasland.

VIER TIJDSLAGEN
VIER CULTUREN
VIER LANDSCHAPSBEELDEN

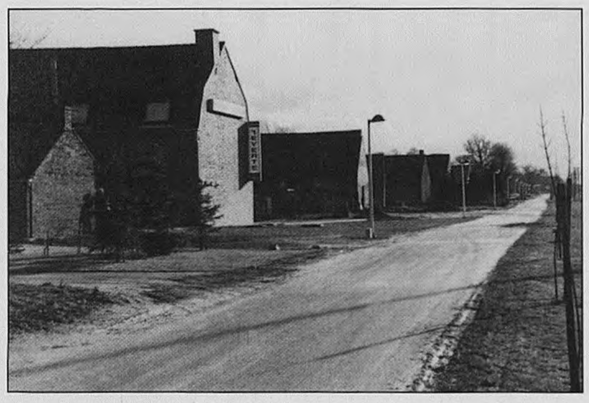
Economische conjuncturen, trends en modes hebben hun weerslag op de cultuur van het bouwen en het uitzicht van het landschap. Elke tijd drukt zich ruimtelijk uit en heeft een eigen beeldtaal waarin een zekere ordening en samenhang terug te vinden is.
De afbakening van de vier lagen[1] is eerder arbitrair, tijdslagen vloeien immers door elkaar. Je kan niet precies zeggen wanneer een bepaalde laag start of eindigt, want de sociaal-ruimtelijke geschiedenis is geen geschiedenis van kortstondige evenementen en belangrijke data. Uiteraard zijn er belangrijke feiten en scharnierdata zoals de ontdekking van de steenkool in 1901, de wereldoorlogen I en II, het graven van het Albertkanaal in 1930, Zwartberg 1966, ...

DE EERSTE LAAG:
HET AGRARISCH LANDSCHAP
van lang geleden tot aan de eerste wereldoorlog

Bij de aanvang van deze eeuw ontwikkelt Limburg zich duidelijk trager dan de andere provincies. Met kanalen, de eerste spoorlijnen en enkele steenwegen met stoomtram wordt de mobiliteit voorzichtig vergroot en het landschap ontsloten.
De tijd lijkt tijdloos in de slapende stadjes en dorpen. Dit is **het agrarisch landschap**, dat streeft naar evenwicht en onveranderlijkheid, of hooguit een zeer trage groei.
De **beeldtaal** verschilt sterk van streek tot streek maar heeft steeds een agrarisch of kleinstedelijk karakter en is zelden grootschalig. In (hand)werk en (voetgangers)afstand blijven mens en dier de maat aangeven. Voorbeelden van schier onveranderde dorpen en eenvoudige boerenwinningen met omgevende landerijen zijn nog talloos, maar ze moeten niet in Bokrijk gezocht worden.

dorp in Haspengouw

Plockroy, een rits langevelhoeven

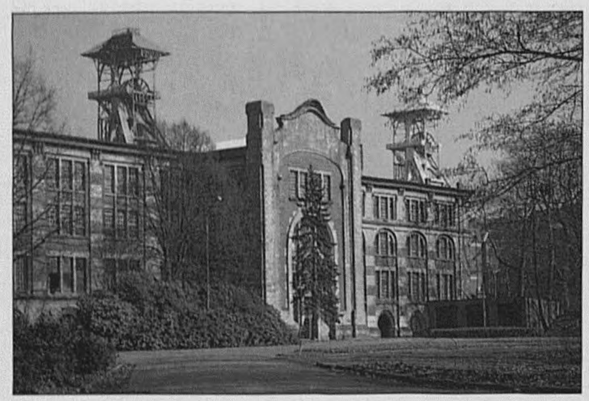
Roermonderweg, landweg tussen Brugge en Keulen

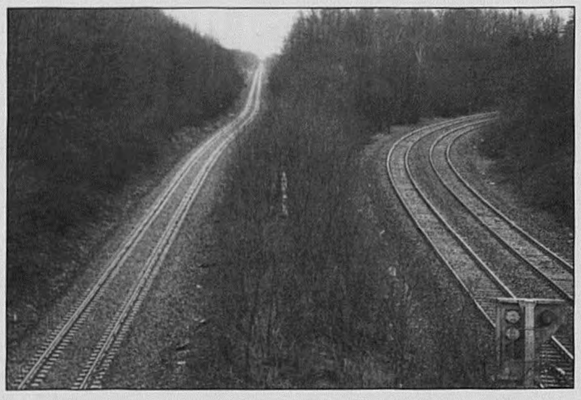
de nieuwe steenweg

DE TWEEDE LAAG:
HET INDUSTRIELANDSCHAP
reeds vorige eeuw aangezet maar na WO I in volle ontplooiing

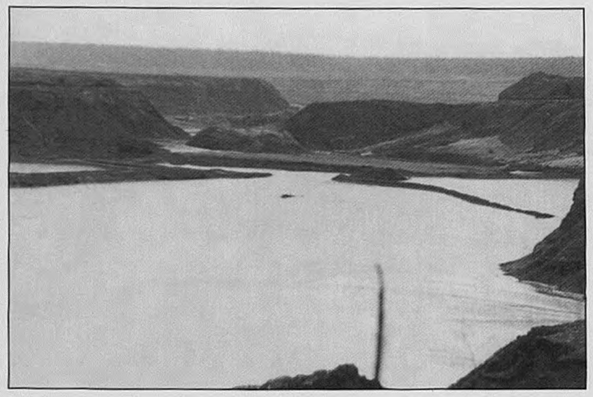
Vrij abrupt komt hierin verandering. De ontdekking en de exploitatie van steenkool, respectievelijk in 1901 en vanaf 1917, hertekenen het landschap in Midden-Limburg. Economisch waardeloze heidegronden worden in concessie gegeven. Het delicate agrarische evenwicht wordt verstoord. Grote terreinen worden voorzien van infrastructuur voor steenkoolextractie en -behandeling. Of ze worden bebost voor mijnhout. Nieuwe spoorlijnen verbinden de mijnterreinen en langsheen immense rangeerstations gaat het tot aan het nieuw gegraven Albertkanaal met kolenhaven. Limburg wordt niet zo maar met enkele afzonderlijke mijnen geconfronteerd, maar met een ganse mijnmachine.
Net iets eerder reeds werd Noord-Limburg 'gekoloniseerd' door industriebaronnen, die in het open en dun bevolkte landschap een ideale plek vinden voor kruit-, arsenicum- en zinkfabrieken; 'de doodende fabrieken van de Kempen'[2] .
Het industrielandschap is geboren.
Enkele elementen uit de **beeldtaal**: grauwe en logge bakstenen fabrieken met rokende schoorstenen, schachtbokken, koeltorens, terrils, spoorlijnen, nieuwe woonvormen zoals cités en seriële rijwoningen, ...(de voorstad groeit)

mijnzetel

sporen in het landschap

Grand Canyon

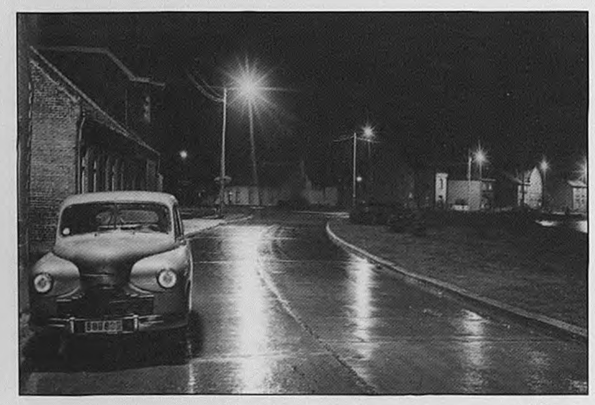
zware industrie

DE DERDE LAAG:
HET INFRASTRUCTUURLANDSCHAP
de jaren ‘50, ‘60 en ‘70

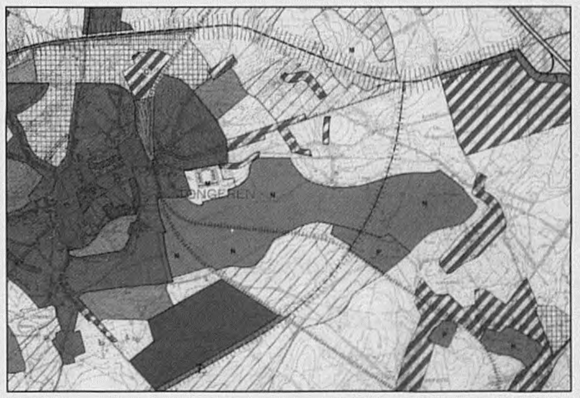
Na wereldoorlog II valt de tewerkstelling in de agrarische sector terug terwijl het bevolkingsaantal van de provincie behoorlijk stijgt. Nieuwe werkgelegenheid vindt men niet meer in de stilaan wegkwijnende zware industrie en de mijnactiviteiten, maar in een veelheid van bedrijven en bedrijfjes. Expo ‘58 is de exponent van de oneindige mogelijkheden van een nieuw tijdperk. Dit wordt de zorgeloze tijd genoemd; ‘Elvis in Bobbejaanland’[3] gaat de golden sixties vooraf. De auto doet massaal zijn intrede. Vader koopt een Ford Taunus met geëmailleerde wereldbol in het frontstuk; de perfecte metafoor voor de onbegrensde nieuwe tijd. Wonen kan nu overal. Liefst op een open terrein en in het groen. En als dat niet kan, dan is er voor het weekend een huisje in het bos.

Bij dit landschap in volle expansie en in een tijd dat alles kan, wordt voor het eerst de nood aangevoeld om de ruimte te ordenen. Jaren later zijn de gewestplannen het resultaat; een zoneringsplanologie op C.I.A.M.[4]-leest geschoeid. De nieuwe filosofie heet ‘scheiding van functies’, met afzonderlijke zones voor wonen, werken en recreatie, en een raster van expresweegen om de verbindingen te verzekeren: **het gezoneerde infrastructuurlandschap.**
Enkele elementen uit de **beeldtaal**: expreswegen, hoogspanningslijnen, industriezones met bedrijfjes als blikken schoenendozen, parkeerterreinen, shoppingcentra, woonwijken, lintbebouwing en de fermette als ideale woonvorm.

dustrie

de nieuwe mobiliteit

infrastructuur

gewestplan: het gezoneerde landschap

woonzone

DE VIERDE LAAG:
HET OBJECTENLANDSCHAP
nu

De vierde laag is moeilijker te omschrijven. We zitten er middenin, terwijl de derde laag nog nawerkt. Morfologisch wordt alles verder uit elkaar gelegd, min of meer volgens de voorgeschreven zonering van het gewestplan, maar liefst volgens andere wetmatigheden. Enkele exponenten van het **objectenlandschap** zijn de 'recreatiekampen' van Center Parcs, het Provinciehuis, de shoppingboulevard Genk-Hasselt en voor de particulier de villa met Heras-hekwerk, camera en dobberman; 'hier waak ik, vergeet de hond maar'. Feniks funshopping is gewoon het volgende project in dezelfde tijdsgeest. Limburg 'veramerikaniseert'.

Aan het eind van de twintigste eeuw wordt de mens bevangen door een grote onzekerheid. De zingeving en het geloof in vaste waarden vervagen. De roep om meer veiligheid wordt ingevuld door volledig geïsoleerde objecten die heel duidelijk het binnen van het buiten scheiden. Het binnen wordt als veilig ervaren, daarbuiten is men vogelvrij; de openbare ruimte, pleinen, parken en straten dreigen te vervreemden.
Met een opgeklopte toeristisch-commerciële gezelligheid worden stadscentra 'verfraaid' en het wonen verdreven. Ook het stadscentrum wordt object; de C.I.A.M.-idee lijkt voltooid.
In het buitengebied wordt de **beeldtaal** bepaald door de objecten, met attributen zoals hekken, barelen, grote lichtmasten, reclameborden en -tekens. Mc Donalds verovert de skyline, Quick volgt vlug.
In de stadscentra overheerst de 'horror-vacuï', de schrik van het lege. Alles wordt volgepropt met prullaria, bloembakken, verkeersborden, boompjes, banken, terrasjes, uitstalkastjes en achtergrondmuziek; gezelligheid troef (Grote Markt van Hasselt, Luikerstraat te Sint-Truiden, Opitterstraat Bree, Lommel centrum, Markt van Maaseik, ...).

wonen in het groen

gemeenschapshuis in niemandsland

kmo-dozen, infrastructuurknopen en restruimte

carpet-, pels- en lederland: de nieuwe 'landen'

4 LAGEN IN 4 STREKEN

'Aan de hand van de bodemkenmerken, het daarmee samenhangend bodemgebruik en nederzettingspatroon, kan Limburg grofweg ingedeeld worden in drie grote gebieden: nl. Zuid-Limburg, het Maasland en de Kempen[5]. Aan deze indeling willen we een vierde streek toevoegen: Midden-Limburg. Dit zuidelijke deel van de Kempen dat eindigt met de vrij brede Demervallei, drijft zich steeds meer als een autonome wig tussen het Kempisch plateau en Haspengouw. Met het stadsgewest Hasselt-Genk, het Albertkanaal en vooral de industriële ontwikkelingen tussen Eisden en Tessenderlo is Midden-Limburg de economische hoofdas van Limburg geworden.

en'

NOORD LIMBURG

0 de onderlaag:

Noord-Limburg: het Kempisch hoogterras, het zandig gebied van Lommel, de vlakte van Bocholt en een stukje van het Heuvelland van Lummen; al deze streken hebben één ding gemeen; **zand**. Kleine riviertjes vloeien weg van het hoge midden, deels naar de Maas, deels naar de Schelde.
Het midden op de Waterschei-ding blijft nagenoeg onbebouwd, waardoor industrie, militaire zones, natuur- en recreatiegebieden er een nagenoeg ongerept landschap kunnen innemen.

1 de eerste laag: zand wordt land

De Haspengouwse leem kleeft aan de voeten; het land beklijft. Kempense zand daarentegen loopt weg tussen de vingers, zand houdt niets bij en is niet bij te houden, het verstuift. Plaatsnamen spreken boekdelen: Sahara, Siberië, Waterloos, Heideëinde. Zorgvuldigheid, zuinigheid en traditie kenmerkt de mensen die hier wonen, want het zijn noodzakelijke voorwaarden om te overleven.

De **boerderijen** worden zeer zorgvuldig ingeplant. Bijna zonder uitzondering met de smalle gevels oostwest georiënteerd om zo weinig mogelijk wind en afkoeling te hebben. De potstal bevindt zich aan de westkant als een isolerende buffer tegen de overheersende vochtige westenwind, nog versterkt door de rij lindebomen met kreupelhout. De noordgevel is laag met een minimum aan openingen. De zuidgevel opent zich naar het erf, met zicht op de waterput, het bakhuis, de groententuin en de boomgaard. Een reeks boerderijen krijgt het sterke ritme van opeenvolgende evenwijdige daken. In Plockroy bij Meeuwen wijkt enkel het witte schooltje van deze wetmatigheden af, maar dat werd later gebouwd.
In Bokrijk is deze zingeving volledig zoek. Boerderijen worden kijkobjecten, zonder context, maar Bokrijk behoort tot een andere laag!

In dit land kan je leven, maar om geld te verdienen moet je verder. Dat weten de Teuten maar al te goed. Hun handelswaar en vaardigheden brengen ze tot ver buiten de streek, van Manchester tot Gdansk. Maanden blijven ze soms weg, maar in principe keren ze terug. Ze bouwen rijke woningen in eigen dorp en anderen kunnen rechtstreeks of onrechtstreeks meegenieten van dit kleine beetje welvaart. Dit verleent een iets meer dan gewone betekenis aan het **dorp**.

Beringen, Bree, Peer en Hamont zijn de '**dorp-stadjes**' in dit onmetelijk gebied. Van de Graven van Loon en de Prinsbisschop van Luik kregen ze lang geleden het predikaat 'stad'. Niet in de eerste plaats om hun groeiend economisch belang, maar als omwalde strategische bolwerken aan de grens van de landstreek. Door de schraalheid van het omgevende hinterland is de produktie gering en de handel navenant. De stadjes blijven in zichzelf gekeerd en groeien nauwelijks. Zelfs tot net na de tweede wereldoorlog zijn de middeleeuwse stadsstructuren nog duidelijk afleesbaar.

Het **landschap** blijft eeuwenlang nagenoeg onveranderd. Grote heidevlakten worden van elkaar gescheiden door beekvalleien. Vanuit dorpen, gehuchten en stadjes wordt de zandgrond moeizaam in cultuur gebracht.
De Zuid-Willemsvaart (1826) tussen Maastricht en 's Hertogenbosch, het Kempisch Kanaal (1844) als verbinding tussen Maas en Schelde en de aftakkingskanalen naar Beverlo en Hasselt (1854-1858), zijn de eerste grote infrastructuren die het land doorsnijden en een nieuwe ordening opleggen. Later volgen de eerste steenwegen.

2. de tweede laag: 'De doodende fabrieken van de Kempen'[6]

Het zand dat voor de boer moeizaam land werd, is voor de gebroeders Schulte (Overpelt) en de bedrijven Vieille Montagne (Balen) of Poudrerie Royale Coopalle et Cie (Kaulille) slechts woestijn. Te koloniseren gebied. Een wingewest. Ze vinden er niet enkel spotgoedkope grond, want de gemeenten moesten van staatswege verkopen, maar ook een makke en volgzame bevolking die argwanend toekijkt en tenslotte zonder morren voor weinig loon smerig werk verricht. Voor de 'kolonisten' is dit het achterland van Antwerpen of van het Ruhrgebied, goed ontsloten door het Kempisch kanaal en de Ijzeren Rijn, de spoorlijn van Antwerpen naar Mönchen-Gladbach, met ter plaatse een aftakking naar Hasselt en Luik. Maar het allerbelangrijkste is de inplanting in de onmetelijke open ruimte, waar de giftige dampen verspreid worden over het oostelijk gelegen Belgisch-Nederlandse grensgebied. Nu, ongeveer 100 jaar later, wordt de schadeomvang van deze mini-Tjernobyls duidelijk.
Ook de ondergrond wordt aangesproken. Ijzererts in Helchteren, Houthalen en Zonhoven. Een geringe opbrengst weliswaar, maar toch voldoende om zelfs naar het Ruhrgebied te exporteren. Daarnaast de talloze kleine zandwinninkjes, soms uitgegroeid tot immense kraters zoals de zandwinningen van de Stevensvennen in Lommel.

3. de derde laag: het landschap ontsloten

Na wereldoorlog II sluiten de zware industriële vestigingen één na één. Enkele nieuwe grote bedrijven en honderden kleine KMO's bieden tot medio '70 ruim voldoende werk voor de snel groeiende groep laaggeschoolde arbeiders. De infrastructuur van spoorwegen en kanalen bepalen in veel gevallen de vestigingsplaats en concentratie van bedrijven, omdat op een vroeger vestigingspatroon werd verdergeborduurd. Maar het vervoer gaat vanaf nu vooral over de weg. Spoorwegen verdwijnen en worden net als de kanalen prachtige alternatieve fietsroutes, groene linten in het landschap. Steenwegen worden vervangen door expreswegen, dorpen en stadjes krijgen ruime omleidingswegen. Noord-Limburg zou passen in het raster van snelwegen, die voor de ganse provincie in een moderne mobiliteit moest voorzien. De A-24 wordt fel gecontes-

teerd, maar komt er uiteindelijk toch, zij het 20 jaar na menigvuldig protest en stokebrandjes op nutteloze bruggen.
In deze decennia ontstaat de fermette; het meest gewraakte en toch meest gebouwde woningtype, Noord-Limburg is ervoor beroemd.

4. de vierde laag: van hobbeldorpen en E3-modedozen

De vierde laag is niet onmiddellijk herkenbaar, de ingrepen zijn klein en fel verspreid. Nochtans wordt er ontzettend veel gebouwd, op verkavelingen, in het groen. Weg van dorp en stad, die met het cliché van stank en lawaai worden ingeblikt en als onbewoonbaar gecatalogeerd.
Stadsvernieuwingscampagne, Jaar van het Dorp en vooral de bekommernis om meer 'verkeersleefbaarheid' zetten menig bestuur aan tot stads- en dorpsverfraaiing, met veel aandacht voor het publieke domein. Ontwerpers toveren nieuwe kunstjes uit de trukendoos: verkeershobbels, asverschuivingen, straatvernauwingen, bomen, bloembakken en vooral duizenden paaltjes. Overal waar maar enigszins verkeerd geparkeerd kan worden, wordt een deel van het regenwoud omgezet in onverwoestbare obstakels. Het ziet er bijzonder 'fraai' uit. Laat nu de consument maar komen, onze kern is gezellig.
Maar de consument is weg. Terwijl de planners de kern onder de loupe hadden of zich zorgen maakten over de afstand tussen twee dakkapellen, hebben massa-markten, meubel-landen, E3-modes, Super Fashion en tal van andere distributiedozen, ongemerkt een plaats gevonden aan de rand van de kern, bij kruispunten, verkeerslichten, op- en afritten en naast express wegen.
Madonna-plaza heet het nieuwe centrum.

MIDDEN LIMBURG

0. de onderlaag

Aan de rand van het Kempisch plateau gaat de droge zandgrond over in de vochtige venige zandgrond van de Demervallei. De zachte helling wordt doorsneden door beekvalleitjes. Dit is het gebied van Eisden tot Tessenderlo met het Albertkanaal en de E314 als lineaire elementen. Hasselt en Genk zijn de voornaamste groeipolen. Het hinterland strekt zich uit over gans Limburg.

In de volgende tekst ligt het accent op Genk, omdat de ontwikkeling van Genk bij uitstek kenmerkend is voor gans Midden-Limburg.

1 de eerste laag: een agrarisch ecosysteem

Het agrarisch landschap is het eeuwenoude, traag gegroeide landschap. Het is de Kempen van de zondagsschilder en de oude postkaart, met heide, duinen, een schrale begroeiing en een schamele vakwerkhoeve. Het is het vertrekpunt van de huidige ontwikkeling en tot omstreeks 1910 nog duidelijk aanwezig. Zelfs ook nu nog hier en daar herkenbaar. Deze eerste laag had een duidelijke resonantie met zijn onderlegger; het orohydrografische substraat, het water en reliëf van de onderlaag.

Opmerkelijk is de ligging van elke nederzetting. Alle hebben ze dezelfde wetmatigheden. Ze liggen aan het water, maar net daar waar het droog is. Achter het beperkt aantal boerderijen en woningen vinden we de akkers, moeilijk veroverd op de zanderige heide. Omheen de akkers liggen bossen, oorspronkelijk berken- en eikenbossen en vanaf omstreeks 1850 meer en meer naaldbossen. Omheen dit vrij beperkte gebied ligt de open heide, de gemene grond, de 'vrijgeweide'. De heide en het schaarse gras zijn van en voor iedereen. Alles past in elkaar. De boerderijen met het vee in de potstal, de heide om plaggen te steken voor de stal en om schapen te hoeden, de akkers om het hoogst noodzakelijke te telen, bemest vanuit de potstal, en de bossen voor bouw-, gerief- en brandhout. Zulke

harmonische samenhang heeft iets van een menselijk ecosysteem. Sterk door zijn samenhang, maar zeer kwetsbaar als schakels in het systeem bedreigd worden of wegvallen.
Het is de uitgelezen streek voor post-impressionistische landschapsschilders zoals Emiel Van Doren. Genk heeft een heus Café des Arts waar artiesten een tijdje kunnen verblijven om gepakt met veldezel en schilderdoek de heide in te trekken.

2. de tweede laag: de mijnmachine

Op 2 augustus 1901 haalt André Dumont te As de eerste steenkool boven. Na verdere proefboringen volgt de ene concessieaanvraag na de andere. Nog geen jaar later zijn er reeds 16 concessie-aanvragen over een oppervlakte van 30.000 hectaren. Vooral de Waalse industriebaronnen, de "fine fleur" van de Belgische bankwereld, en Franse industriële groepen zijn geïnteresseerd.

Winterslag is de eerste mijn die nog tijdens de eerste wereldoorlog in produktie gaat. Daarna volgen Eisden (1922-1923), Waterschei (1924), Zwartberg (1925), Helchteren-Zolder (1930) en Houthalen (1938).

Het is gebruikelijk dat elke mijn met haar omgeving op zich wordt beschouwd. Elke mijn heeft uiteraard haar eigenheid, maar de voornaamste ruimtelijke ontwikkelingen lopen in de verschillende mijnzetels gelijk en zijn bovendien gelijkaardig. In het geheel van het Midden-Limburgse landschap valt het op dat de onderscheiden mijnen geen alleenstaande elementen zijn maar één grote mijnmachine vormen, samen met spoorwegen, rangeerstations en het Albertkanaal. Het is de nieuwe laag die boven op het agrarisch landschap wordt gelegd.

Voor de inplanting van de mijnzetels wordt gezocht naar grote open gebieden, maar toch relatief dicht bij de bestaande kernen. Aanvankelijk richt de nieuwe inplanting zich naar die nederzettingen. Zo zien we dat de hoofdgebouwen van Winterslag en Waterschei naar de oude kernen gericht zijn. Ook de eerste woonentiteiten van de mijn zoeken aansluiting bij het bestaande dorp (Winterslag). Maar de schaal is te verschillend. Op korte tijd moeten de mijnen grote terreinen in hun produktiesysteem opnemen en de nodige voorzieningen treffen om vele arbeiders op te vangen.

Bij de mijnterreinen en daar waar plaats is verschijnen de eerste cités. Vanaf dat ogenblik leiden de mijninplantingen een eigen leven. Een besloten produktie-, diensten- en huisvestingssysteem dat zowel functioneel als ruimtelijk los staat van de bestaande nederzettingen.

Door de enorme terreininname wordt het eeuwenoude, samenhangende agrarisch systeem doorbroken en onrendabel. Sociaal-economisch verschillen beide systemen zo sterk dat het agrarische vrij snel verdwijnt. Landbouwgronden en de nog resterende heide worden op ruime schaal bebost. De mijn heeft hout nodig, veel hout.

Door de grote inwijking groeit de bevolking explosief. Overal wordt geronseld. Italië bijvoorbeeld maakt een akkoord voor de "levering" van 70.000 arbeidskrachten in ruil voor steenkool. In 1900 telt Genk 3000 inwoners. Nu is ze industrieel de belangrijkste gemeente van de provincie met 62.000 inwoners en 32 nationaliteiten.

Deze snelle ontwikkeling laat ook het privé-initiatief niet onberoerd. Het zelfvoorzienend gesloten economisch systeem van de mijn wordt stilaan doorbroken. Onder invloed van de arbeidersbeweging groeit meer zelfstandigheid voor de arbeiders. Onmiddellijk naast de woonwijken ontstaan handelsstraten: de Vennestraat in Winterslag, de Hoevenzavellaan in Zwartberg en de Staelenstraat in Waterschei. Genk als voornaamste kern van de verschillende gehuchten groeit uit tot de centrale kern.

3. de derde laag: het gezoneerde infrastructuurlandschap

In 1957 bereikt de mijnindustrie haar hoogtepunt, maar vanaf het daaropvolgende jaar wordt systematisch verlies geleden. Sanering dringt zich op. De mijn van Houthalen wordt gefusioneerd met Helchteren-Zolder en na hevige strubbelingen wordt in 1966 de steenkoolmijn van Zwartberg gesloten. Een Vlaamse compensatie voor de sluitingen in Wallonië.

Met de inplanting van de Ford-fabrieken wordt in de eerste grote vervangende industrie voorzien. Vele andere volgden, erg verspreid over het landschap. Het gewestplan voorziet ruime industrieterreinen, die voor relatief weinig geld kwistig worden uitgedeeld.

De grote verspreiding van industrieterreinen en de wenselijke bereikbaarheid leidt tot het plannen en aanleggen van een erg ruim opgevat wegenstelsel. Brede westelijke, zuidelijke en oostelijke omleidingen, de dwars doorsnijdende Europalaan en vooral de autosnelweg hebben een regionaal en boven-regionaal niveau.
Voor de samenhang en de herkenbaarheid van het Genkse landschap heeft dit nefaste gevolgen. Weerom wordt een nieuwe laag zonder omzien boven op de twee eerste lagen gelegd. Genk wordt nu totaal doorgesneden en in geïsoleerde woon- en werkeilandjes verdeeld.
Genk leert de hoogbouw kennen, niet enkel in de kern (Dieplaan) maar ook daarbuiten (de 21-verdieper Zonneweelde). Shopping 1 opent de deuren in 1968. 'Gezellig winkelen is het in dit ruime en toch intieme airconditioned center! Een parking voor 1000 wagens lost alle parkeerproblemen op....' schrijft A. Dusar in 1971[7]. Later volgden Shopping 2 en 3. Net als nummer 1 zijn het introverte gebouwen, die hun winkels en straten naar binnen keren en aan de buitenzijde slechts los- en laadkades, parkeerplaatsen en toegangswegen tonen. Ze isoleren zich van de kern. Integratie of aansluiting zoeken is onmogelijk. Niet verwonderlijk dat net deze randzones als meest onveilig uit een criminaliteitsstudie[8] te voorschijn komen.

4. de bipool en de corridor

Genk kan het in diverse toekomsstudies niet meer alleen aan. Planners creëren de bi-pool Genk-Hasselt. Tweeling tegen wil en dank, want ze zijn zo verschillend van elkaar. Afzonderlijk worden ze te klein genoemd, maar samen moeten ze als stadsgewest een volwaardige partner worden voor de Euregiosteden Aken, Maastricht en Luik. Meteen wordt het nieuwe denkkader duidelijk; de Euregio. De achtertuin van Brussel en van het Ruhrgebied wordt het middelpunt voor dit stukje Europa. Het is maar hoe het bekeken wordt.
De exponent van dit nieuwe denken is het Feniks-project. Geïsoleerde funshopping tussen dennebossen.
Boetiekencentrum Hasselt, Shopping 1-2-3 Genk en de leder-pels-carpet-landen van de Shopping Boulevard Genk-Hasselt dingen mee om de lieve centen van de koopjesgeile consument. Tussen beide handelspolen ontstaat een handelslint, een corridor als lineair centrum met Bokrijk in het midden.

ZUID LIMBURG

1 de eerste laag: twee vruchtbare streken

Twee streken: droog en vochtig Haspengouw. Droog omwille van de doordringbare krijtlaag in de ondergrond, vochtig als gevolg van een ondoordringbare kleilaag onder de vruchtbare leem. Twee streken met verschillende teelten: in hoofdzaak graan in het zuiden en veeteelt in het noordelijk deel. Beide streken hebben een totaal ander landschapsbeeld. Een 'open-field'-landschap in het zuiden, met eindeloze akkers op de heuvels en dorpen in de beekvalleien. Vochtig Haspengouw is minder geschikt voor akkerbouw. Weiden, canada-aanplantingen en boomgaarden maken er een quasi coulissenlandschap van. Op de scheiding van beide geografische gebieden; de uitwisselingszone, liggen de steden Sint-Truiden, Borgloon, Tongeren en Bilzen. Grote delen van het Haspengouwse cultuurlandschap zijn gedurende eeuwen nagenoeg onveranderd gebleven. Tot in de jaren '50 kende men fenomenen van een bijna feodale onderhorigheid. Nu nog worden grote gebieden samengehouden door enkele nazaten van aristocratische families[9].

2 de tweede laag: pendelarbeid

Na de eeuwwisseling en vooral na wereldoorlog I daalt de tewerkstelling in de landbouw. Nieuwe teelt- en bewerkingstechnieken maken een leger van boerenknechten overbodig. Maar de koolmijnen en staalindustrie van Luik vragen werkvolk. Elke ochtend pendelen duizenden met stoomtram en trein naar Wallonië. Ze brengen niet enkel geld maar ook een andere cultuur mee. Nieuwe woningtypes zoals de rijwoning; een stedelijke bouwvorm, die met haar gesloten zijgevels vreemd kan ogen in het wisselend bouwpatroon van de dorpen. Bij de stad zijn de stations de nieuwe groeipolen; de eerste perifere bebouwing.
In eigen streek blijft de industriële ontwikkeling nauw verbonden met de landbouwproduktie: stokerijen, suiker- en siroopfabrieken. Zelden wordt het ambachtelijke niveau overstegen. Het agrarische landschap blijft nagenoeg onaangetast. Enkel de spoorwegen vertellen iets over de moderne tijd. Sint-Truiden krijgt een goede verbinding met Brussel en Hasselt (1839/1849). Tongeren ligt op de spoorlijn van Hasselt en Genk naar Luik (1861). Opvallend in het landschap is de meer dan twee kilometer lange spoorwegviaduct van Sint-Martens-Voeren, overigens het enige in het oog springende relict van de tweede industriële revolutie in de Voerstreek. Ten noorden van Borgloon zijn nog vrij gave stukken van het traject van de buurtspoorweg te ontdekken. De natuur heeft de verlaten holle (spoor-)wegen omgevormd tot ware biotopen.
Voor gans Limburg is het net van buurtspoorwegen belangrijker geweest dan het spoorwegnet. Vòòr wereldoorlog I wordt de provincie reeds door een net van 481 km buurtspoorwegen bediend[10].

3. de derde laag: van boomgaard naar fruitakker

Ook in deze laag gebeurt bijzonder weinig. Voorzichtig worden de eerste industrieterreinen aangelegd in Tongeren en Sint-Truiden. Beide steden ontwikkelen zich tot regionale verzorgingscentra, met scholen, ziekenhuizen en administratieve dienstverlening. Gelijktijdig met het verdwijnen van de werkgelegenheid in Wallonië groeien de mogelijkheden in eigen streek.
De nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen situeren zich in de nabije periferie van de stad. Zo ontstaan kris-kras naast elkaar nieuwe woonwijken, sportinfrastructuur, diensten en diverse bedrijfjes In Sint-Truiden leidt een expresweg het verkeer omheen de stad. In Tongeren is het nog steeds de boulevard, die net omheen de binnenstad, het verkeer afwikkelt.
Ook op het platteland gaan de ontwikkelingen traag. Toch is het effect van ruilverkavelingen zoals in Bilzen en Riemst duidelijk zichtbaar. Het open-field landschap werd ontdaan van kleine landschapselementen zoals holle wegen, houtkantjes en alleenstaande bomen.

Het meest ingrijpend is het effect van de kap-premie voor hoogstam boomgaarden. Winter na winter hoorde men de kettingzagen. Boomgaarden worden fruitakkers; de bio-industrie. De bloesem staat ongetwijfeld even mooi. Maar het beeld van het dorp tussen de bomen door, met de zwart-witte koeien op de voorgrond, is voorgoed verdwenen.

4 de vierde laag: voorsprong uit achterstand

Zuid-Limburg heeft ongetwijfeld het rijkste en meest gave cultuurlandschap van de provincie. Niet te verwonderen dat landschappen, dorpen, steden en kastelen de toerist aantrekken. Toerisme wordt de nieuwe 'industrie' van Limburg.
Nieuwe expreswegen doorsnijden het landschap. Overvol zijn deze wegen zeker niet. Maar het landschap zou 'ontsloten' worden. Werk in eigen streek. Of sneller op het werk buiten de streek? Aan de buitenrand van de steden en langs de steenwegen verschijnt net als elders in Limburg de grootwinkel. Het eiken meubel en de super-doe-het-zelf-zaak vinden ook hier hun klanten.
In de dorpen verdwijnen de grote boerderijen. Enkele loodsen met een fermette in de vrije ruimte van het landschap passen beter bij hedendaagse landbouwmethodes. De dorpsbewoner hoeft niet meer te klagen over stankoverlast.

MAASLAND

1 de eerste laag: de Maaskant

De Maas is een lang en wispelturig lint. Een grens tussen west en oost, een groeilijn van zuid naar noord; slechts aan één kant, de Maaskant. Goede grond, maar onberekenbaar.
Tussen water en winterweg liggen de uiterwaarden; overstromingsgebied, vochtig, maar goede weidegrond. In de net iets hogere zone ontstaan dorpen en steden. Als de bolletjes van een paternoster volgen ze de loop van de rivier. De Dorpstraat loopt evenwijdig met het water, de Maas- of Bamptweg en de Bosstraat staan er loodrecht op. Oostwest tussen het water (de beemden) en het Kempisch plateau (het bos), doodlopend aan de Maas en verbinding zoekend met de heirbaan, die reeds eeuwen haarscherp de lijn tussen vallei en plateau volgt. Op de helling het bos, het 'bosch-end' zoals de maaslanders zeggen, het onherbergzame Kempische achterland. Napoleon laat evenwijdig aan de oude heirbaan een nieuwe steenweg aanleggen. Willem II geeft in 1826 opdracht het kanaal te graven; een bevaarbare 'bypass' voor de onberekenbare Maas.
De Maas, het kanaal, de steenweg en de heirbaan zijn de vier parallelle lijnen, die de structuur van het Maasland bepalen.

2 de tweede laag: ontgin het land

De gewestweg 78 (vroegere rijksweg 17) is de belangrijkste groeilijn. Nieuwe gebouwen zoals het College ontworpen door architect Cuypers te Maasmechelen, het gemeentehuis en grote baancafés vinden langs deze weg het gewenste prestige. De oude dorpen worden verwaarloosd en groeien naar de steenweg toe.
In de uiterwaarden wordt het eerste grint ontgonnen. De kleine ingrepen van grint-'boeren' worden later overgenomen door de kapitaalkrachtige cementindustrie. Cement uit de mergelzone, grint van de rivier en zand op de helling en het plateau; het Maasland staat borg voor miljoenen tonnen beton.
De ondergrond biedt nog meer; het zwarte goud. Eisden bengelt aan het staartje van de Kempische steenkoolwinning. Bij het Mechelse bos ontstaat het mijnterrein met de tuinwijk net

ernaast. De Pauwengraaf wordt de nieuwe handelsstraat net als de Staelenstraat in Waterschei en de Vennestraat in Winterslag. Maasmechelen ondergaat de ene mutatie na de andere.
De onvruchtbare en onbewoonde rand van het Kempisch plateau is de ideale plaats voor de inplanting van een lood- en zinkfabriek te Rotem (1911).

3 de derde laag: bredere wegen, minder ruimte

De rijksweg blijft de belangrijkste groeilijn. De lintbebouwing neemt toe. Er ontstaan heuse nieuwe kernen, terwijl de oude dorpen atrofiëren; Oud-Dilsen en Oud-Rekem worden ze nu genoemd.
Het verkeer neemt toe. "Meer auto's, dus bredere wegen" luidt de simpele redenering, "voor vlot en veilig verkeer". De express weg wordt dodenweg. Het nederzettingspatroon met vele nieuwe ontwikkelingen naast de weg produceert immers net zo veel langs- of doorgaand verkeer als dwars- of plaatselijk verkeer. De confrontaties zijn legio.
Verbreding van de hoofdweg, verbreding van het Albertkanaal, uitbreiding van de grintontginning; de ruimte versmalt.
Op diverse plaatsen bieden nieuwe industrieterreinen plaats voor enkele grote en vele kleine bedrijven: KNP in Lanaken, Siemens en Bekaert in Lanklaar

4 de vierde laag: Maasland international

Talloze ontwikkelingen zijn perfecte illustraties van de vierde laag.
De expresweg is de ideale vestigingsplaats voor nieuwe grootwinkelbedrijven. Om hem verkeersveiliger te maken worden wegversmallingen en asverschuivingen toegepast. Gelijktijdig wordt de middenberm gesloten. Randbewoners kunnen bij trager verkeer veiliger oversteken, maar de oversteek wordt onmogelijk gemaakt. Scheiden van verkeer.

Het wonen wordt steeds meer exclusief. Weg van de gevaarlijke hoofdweg wordt de oude kern opnieuw een attractieve plek. In woonwijken die zichzelf respecteren en vooral geen pottekijkers dulden komt een privé bewakingsdienst.
De immense grintplassen worden omgetoverd tot jachthavens met pretplassen voor Duitse speedboten. Net als de pretparken worden ze omgeven met hekkens en prikkeldraad; geïsoleerde recreatie-eilanden.
Met Eurotel, Europaplein, Fashion point en de tot Via Tinto omgedoopte Kruindersweg, krijgt het Maasland internationale allures.

CONCLUSIE

De vier lagen hebben zich telkens met totaal nieuwe beelden over het landschap uitgespreid. Zonder rekening te houden met de onderliggende laag. Het resultaat is een morfologisch babylon; een landschap vol fragmenten: structuurloos en onleesbaar, een ruimte vol conflicten.

Slechts door de lagen te noemen en hun beeldtaal te verduidelijken worden ze leesbaar en in hun huidige toestand bijna transparant. Zo kunnen ze als vier bladen kalkpapier over elkaar worden gelegd; het landschap doorgrond.

Op pad voor een ontdekkingstocht door de Limburgse lagen. Als een archeoloog op zoek in de breedte van één laag of in de diepte door de lagen heen. Geen grotten van Lascaux te ontdekken, maar aha-ervaringen zijn gegarandeerd voor wie kijken wil. Enkele voorbeelden.
Bij het precies volgen van de oude postbaan tussen Maastricht en 's Hertogenbosch, langs Genk, Hengelhoef, Kelchterhoef en de kerktoren van Peer bijvoorbeeld, merkt men dat dit stukje eerste laag in vele details goed herkenbaar blijft, ondanks de

aanwezigheid van vreemde nieuwigheden en tal van doorsnijdingen.
In Bree zegt de smalle slingerende Roermonderweg met eikebomen, grote hoeven, houtkanten, weiden en de kerktorens als bakens in de verte, iets over de oude noordelijke weg tussen Brugge, Antwerpen en Keulen. Op een boogscheut ligt de nieuwe vierbaanvaksweg; zo schraal dat hij bijna onzichtbaar is. Aan de Maas kan men best dwars over de verschillende evenwijdige lijnen wandelen: de Maas, de uiterwaarden met grintgaten en dijken, het kanaal, het oude dorp, de lintbebouwing met shoppingdozen langs de rijksweg, de nieuwe verkavelingen tegen de helling en het bos. In amper één uur kan een hele eeuw doorwandeld worden.

Zo kan voor Limburg een onvermoede reisgids geschreven worden. Met zicht op geografie, geschiedenis, trends en toekomst. De voorbeelden liggen voor het grijpen. De leesbaarheid wordt immers nog steeds door talrijke elementen ondersteund: wegbreedte, inplanting van woningen, woningtypes, beplanting, bakens en andere herkenningspunten. Elke laag op zich blijft goed herkenbaar, tenminste indien men de beeldtaal ervan kan ontdekken. Alleszins een verrassende ervaring.

Fenomenen en trends

De geschetste ontwikkelingen hebben niet in elke streek dezelfde intensiteit bereikt. Midden- en Noord-Limburg hebben de meest diepgaande wijzigingen ondergaan. In Zuid-Limburg zijn de tweede en derde laag nauwelijks te ontdekken. Terwijl de vierde laag met mondjesmaat de 'achterstand' komt inhalen. Gebieden of gebiedsdelen met een grotere economische, culturele, en sociale waarde hebben een grotere weerstand tegen verandering. Historische steden als Hasselt en Sint-Truiden blijken goed te kunnen weerstaan aan oneigenlijke ontwikkelingen. Al zet een trend naar eenzijdigheid in de stadscentra zich verder; de boetiekenstad rukt op.

Merkwaardig is de ordenende kracht van grote structuren zoals kanalen, spoorwegen en steenwegen. De parallelle lineaire ontwikkeling van het Maasland is hiervan een duidelijke illustratie. Ook in Lommel, Overpelt en Hamont worden de industriezones door spoorweg en kanaal geordend. Zelfs nadat deze infrastructuren hun economische betekenis verloren hebben, blijven ze ruimtelijk-structureel van betekenis. Soms zijn het barrières, die een verder groeien onmogelijk maken, zoals bij de wijk Boekt in Zolder of de wijk Tuilt in Kermt, respectievelijk tegen de E 314 en de E 313.
Elders krijgen verlate infrastructuren zoals oude spoorwegbeddingen en afgesloten kanaalarmen idyllische charmes of worden ze omgevormd tot alternatieve toeristische fietsroutes.
Ooit waren het verstorende ingrepen. Deze vaststelling vergoelijkt niet om het even welke nieuwe ingreep.

De schaal en de invloed van de ingrepen wordt steeds groter. De resterende fragmenten steeds kleiner. Materieel groeit het schaalverschil door het verschil in mogelijkheden van het handgereedschap van de eerste laag en de baggermachines van vandaag. Ruimtelijk krijgt de Euregio meer aandacht dan het eigen erf. Tussen de verschillende lagen is er nauwelijks enige correlatie in beeldtaal of schaal vast te stellen.
Het ondergeschikte schaalniveau, meestal in de onderliggende laag, moet wijken. Deze confrontaties leiden tot schaalbreuken (Europalaan en N78), conflicten (E 314 versus woongebieden) en het vormen van geïsoleerde eilanden en eindpunten als gevolg van de veelheid aan doorsnijdingen en infrastructuur. In Noord- en Midden-Limburg is er zelfs een absolute breuk tussen de eerste en de tweede laag; het industriële landschap vernietigt het agrarische.
Ook nu worden schaalconflicten gemaakt. De zogenoemde 'mijnmachine', toch een betekenisvol industrieel erfgoed, wordt met een strategie van verbrande aarde ijlings ontmanteld. Enkele objecten worden bewaard, maar volledig uit hun betekenisgevend verband gehaald.

Elders waarschuwen milieugroeperingen, verkeersdeskundigen en stedebouwkundigen voor de conflicten die het Feniksproject zal doen ontstaan. Weerom werkt men met een niets ontziende bulldozermentaliteit, gesteund door miljarden gemeenschapsgeld.

Limburg is tot ruim na wereldoorlog II steeds een 'win'-gewest. Terwijl de autochtonen moeizaam en met hard labeur de grond in cultuur brengen of aan machines de bedrijfswinst helpen realiseren, komen anderen met alles overspoelende projecten. Het loopt mis als er slechts één doel is: macht en winst. Op lange termijn is concurrentie dodend. Ook in stedebouw en landschapsvorming leidt dit tot een structuurloze fragmentatie.. Vaagheid, fragmentatie, laag, doorsnijding, zonering, eiland, eindpunt en barrière zijn enkele kernwoorden die de ontwikkelingen kenmerken. Misschien is 'scheiden' het belangrijkste kernwoord voor de morfologische ontwikkeling van Limburg in deze eeuw; scheiden van functies, verkeer en andere activiteiten; scheiden van publiek en privé domein; scheiden in het denken als gevolg van een ver doorgedreven specialisatie; scheiden uit onmacht om de dingen samen te zien.

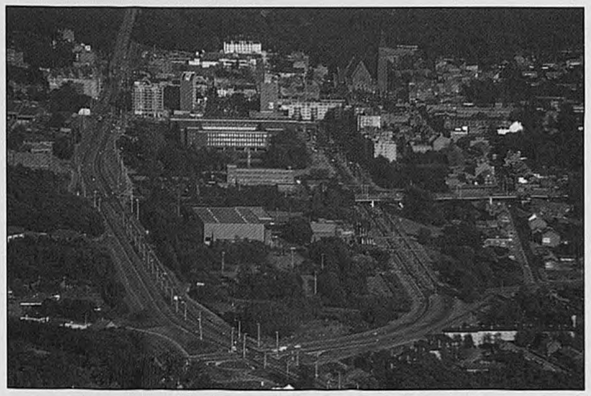
Voor wie wil zien zijn de trends duidelijk afleesbaar. Het voorbeeld Limburg is ook voor andere provincies exemplarisch. Vlaanderen heeft geen ruimtecultuur maar koestert objecten zoals monumenten, pleinen en geselecteerde landschappen. Voor samenhang en stedelijke kwaliteit hebben we geen oog. De open ruimte van stad en landschap is een toevallig restant. Ze is gratis en niemand voelt er zich verantwoordelijk voor. Ze wordt verwaarloosd en verkwanseld aan de meest biedende (auto, handel, industrie).

Toekomst

Leidt dit verhaal tot nostalgie? Ondanks alles is het huidige resultaat het meest echte, omdat we het samen zo gemaakt hebben. Toch zijn we er niet zo tevreden over. Het is niet mooi. Het valt niet mee om in de spiegel te kijken en een aantal ontwikkelingen zijn zelfs bedreigend.
Moet voor dit gefragmenteerde landschap naar een nieuwe orde gezocht worden? Zeker niet; want er is geen allesomvattende oplossing, daarvoor is onze wereld te verscheiden. Grote alomvattende plannen hebben nog nooit hun deugdelijkheid bewezen. Het komt erop aan om de stukjes stad en landschap goed op te lossen, te koppelen aan andere fragmenten en richting te geven aan het grotere geheel. Hiervoor kan een veelheid aan stedebouwkundige middelen uit de geschiedenis gebruikt worden. Geïsoleerde eilanden worden exotisch, barrières worden lijnen voor nieuwe ontwikkelingen, zoals de Maas bijvoorbeeld reeds altijd geweest is.
Het helpt bovendien om het klassieke begrip stad te verruimen. De stad was een biotoop, een plaats waar menselijk leven in zijn verscheidene vormen een evenwicht vond en zich in stand kon houden. Ze kreeg met omwalling en poorten een herkenbare vorm. De stad van vandaag is een ruimer verstedelijkt gebied, dat door de grotere mobiliteit een lossere vorm heeft. De nieuwe stad is vager, met grotere tegenstellingen tussen de verschillende delen. Het is een netwerk met de verscheidenheid van aanbod en misschien zelfs een zekere vorm van evenwicht, die de oude stad kenmerkten. Toch moet ze in haar geheel en in de details voldoende herkenbaar blijven.
Structuurplannen op verschillende niveaus moeten richting geven.

Het nog eerder vage voorstel van Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen geeft voor Limburg enkele duidelijke krachtlijnen aan. Het Maasland wordt een lineair stedelijk netwerk. Haspengouw en Kempen worden twee grote aaneengesloten open-ruimte-gebieden, met enkele kleinstedelijke kernen zoals Tongeren, Borgloon, Sint-Truiden, Bree en Beringen. De IJzeren Rijn wordt de ontwikkelingslijn voor een stedelijk netwerk in het Noorden. De bipool Hasselt-Genk en de combinatie Albertkanaal/E313 vormen een mogelijke derde ontwikkelingslijn. Het beeld van de ruimtelijke corridor is in!

En de vijfde laag? Ze komt er, net als laag zes, zeven en acht. Ze zal ongetwijfeld beïnvloed worden door de nieuwe telematica; tele-shopping, internet, de super-highway ... Wordt de realtiteit van de fysiek tastbare ruimte vervangen door de 'virtual reality'? Invloed zal er zeker zijn, maar een duidelijk leesbaar effect op ruimte? Het succes van thuiswerken, teleshoppen en -bankieren en andere vormen van 'afstands-contact'is erg matig. Mensen hebben er nu eenmaal geen hekel aan om even uit het huis te gaan.

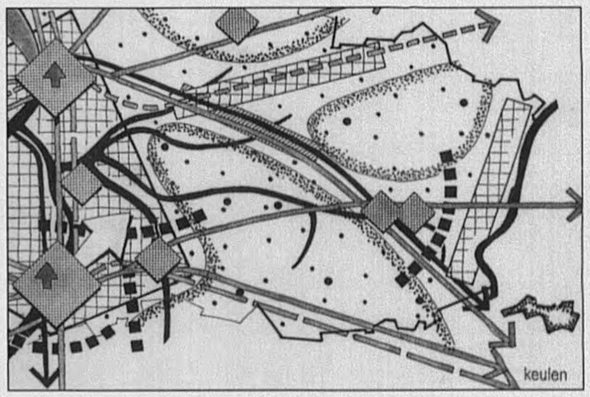
Genk centrum

conflict tussen lagen 2 en 3

horror-vacuï

structuurplan Vlaanderen

Voetnoten

1 BONGAERTS P. en JANSSEN J.,'Onderzoek van het groeiproces van Genk' onuitgegeven studiewerk van de optie stedelijke ecologie van het PHAI, 1989
2 DE WINNE August, 'De doodende fabrieken der Kempen' uitg. Samenwerkende Volksdrukkerij Gent, 1912
3 VANDENEYNDE Willem,'1951-1991 een tijdsbeeld' uitg. Paleis voor Schone Kunsten, Brussel 1990
4 C.I.A.M. : Congrès Internationaux d'Achitecture Moderne (1928 e.a.)
5 'Inventaris van de stads- en dorpherwaarderingsgebieden in Limburg' uitg.: Povinciale Dienst voor het Kunstpatrimonium, Sint-Truiden 1981
6 cfr. voetnoot 2
7 DUSAR A., "Limburg" uitgeverij Lannoo 1971).
8 'Kwaliteit van de openbare ruimte' beperkte uitg. PHAI-onderzoekscel 1994
9 DE DIJN C.G., 'Limburg 150 - Kunst en Cultuur in Limburg' uitg.: Provinciaal Bestuur van Limburg
10 'De Provincie vroeger en nu - Limburg' uitg.: Gemeentekrediet van België, 1976.

Andere geraadpleegde werken:

'Geschiedenis op zoek naar waardig vervolg' uitg. Koning Boudewijnstichting, Brussel 1991
SCHREURS Vital, 'Een plattelandsatlas voor Vlaanderen' uitg. Stichting Plattelandsbeleid v.z.w. 1986
'Gemeenten van België' uitg. Gemeentekrediet van België 1980

"Er gebeurt niets, het overkomt ons"

I. Hoofdfiguren uit de lokale geschiedenis.

CAESAR

Verstandige man die ruim 2000 jaar geleden een grens trok tussen waardevol en waardeloos gebied. De grens tussen leem en zand, tussen kern en periferie. Strateeg van formaat: de overwinnaar vereeuwigt de overwonnene. Ambiorix, de laatste Limburger die gevochten heeft voor zijn streek en zijn eigenheid: **de grond-laag.**

ANDRE DUMONT

Stanley, General Custer en Conquistador. Koopt Genks-Manhattan voor een prik, vindt de schat van Montezuma, diep verborgen in de ondergrond. Waar zijn de indianen? Armand Preud'homme vereeuwigt de lokale bizons, schaapjes. De eeuwige jachtvelden: de purpren hei.
De "far east" ligt open voor goudzoekers, Union Minière, Société Générale, Defensie, Mgr. Broeckx: **de volle laag**.

LOUIS ROPPE

Limburgse Lincoln. Protagonist van de de-kolonisatie. Predikt geweldloos verzet en een Tanzaniaans ontwikkelingsmodel. Zoekt vertwijfeld naar een identiteit voor zijn ex-kolonie: Bokrijk, LUC, GOM, LISO, LISEC, PVTL, IGL, LIOO, ...:ingewikkelde ontwikkelings-instituten.
Hij begrijpt dat ontwikkeling met brains te maken heeft, maar kan die niet hier houden. Een "achterstands-denken" wordt mode, "identiteit" uitgedrukt in "afstand".
Na '66 worden "Brussel" en "modaal Vlaanderen" de norm: **een hinder-laag.**

GIMVINDUSNVMIJNENLRMBEGEMANSUNPARCSGENMIJ-
EGHERMESERCRVABLMSIMVLBLEUREGIOEUREKA...
PANDORA.

'89. Het doek is gevallen. Achter de Muur gaapt de leegte. De Treuhand waakt, zendelingen rukken op. Het volk ontwaakt, wordt burger. Eigen initiatief het motto, subsidie het middel. Rust wordt gekocht, verantwoordelijkheid gegijzeld. Re-conversie, con-versie, contro-versie. Visie? Achteloze geschiedenis wordt gecreëerd achter een gordijn van lange messen en insinuaties. Aladin ten tonele, Feniks: fragmenten uit duizend-en-één-nacht. **De mist-laag**.

II. Troeven.

GROND

Haspengouw en de alluviale Maasvlakte: zelfbewuste eigenheid, verteerd tot stedelijke ontwikkeling, economische groei en culturele artefacten. Bakens in een vast landschap. Traditie, aan de grond gekluisterde feodaliteit en familiale erfenis. Contraceptie-avant-la-lettre. Vreemd-gaan naar Luik en Maastricht: afvoeren van het overtollige. De geschiedenis passeert, traag maar zeker. Verwerking verdwijnt, de schaal vergroot: ruilverkaveling, Sikhs. Maar de wortels blijven: bieten, koeien, fruit, commercie en zelfstandigheid. Innoveren binnen de marges: laagstam, jonagold, aardbeien, koelpaleizen, Bayer. De eerste laag, de bovenlaag.

ONDERGROND/LEEGTE

Antarctica, de Noordpool. Enkel een stam eskimo's en poolberen. Een continent aan potentie, wachtend op exploitatie. Geologen ruiken winst, boren naar expansie.
La Société fait la force.

Ontginning van het zwarte goud, export naar Luik, import van werkvolk, veel volk, vreemd volk. Concessies zijn goedkoop, de grond waardeloos. Geen referentiekader, autarkie en het patronaat. De Kerk waakt, argwaan maakt plaats voor bevoogdende euforie: de Kolenslag en eerste-klas-voetbal. De hiërarchie gebouwd in tuinsteden: de kolonisatie krijgt vorm en kwaliteit.
Het midden omhooggestuwd in terrils, het noorden leeg. Jachtterrein voor militairen, zink-, koper- en arsenicum-bedrijvigheid. Met de groeten uit Katanga. De leegte als troef, de leegte die rest. Een loodzware erfenis komt aan de oppervlakte.

VOLK EN RUIMTE

Het delven verloopt moeizaam, tenzij voor grind en zand. De putten verdempen. Zwartberg, '66, Sharpeville. De lusten en lasten worden verdeeld: de particulieren kiezen eerst, de overheid neemt het restant. Geen nood, er is vraag. Vraag naar volk, veel volk, braaf volk. Ze zijn zo lief meneer. En er is plaats, zat. U vraagt, wij draaien. Als 't moet beton. Het raster wordt gelegd, oost-west, noord-zuid volgt. 313, 314, 715, E en A, N. Transit, Siëra, Mondeo, cd, C&A, P&C, M&S, Blokker, Brantano, ALZ,...Prostitutie op de markt van welvaart en geluk. Monoculturen, euforische kwetsbaarheid. De vaart der volkeren op zovele Europalanen.

COORDINATEN

De schaal vergroot, Europa rukt op. Wij roepen ons uit tot midden, centrum, kern. Waarvan? Waartoe? Afstanden worden gemeten, afzet-markten gedefinieerd. De lege passer-punt stelt zich open voor de vraag van de dag. Recreatie-centra, distributie-tempels, meubel-boulevards, transport- en transfert-zones: overslag. Stront: neerslag. Onze troef zijn onze coördinaten, er zijn, daar zijn. EFRO, ESF, INTERREG, RECHAR : de bronnen van de Europese integratie vloeien zolang en in zover

we lager liggen, leger zijn. Het voordeel van de achterstand. Dankbaarheid stelt geen vragen, geen normen. Gastvrijheid is ons heilig, de gast koning. Ruimte en vormvrijheid zijn onze geschenken.
Wass nichts kostet, ist nichts wert. Ruimte maakt plaats voor eilanden, fragmenten, objecten, flarden fermettes. Onze samenhang: de lintbebouwing. Het kadaster: ons schrijn.

III. Identiteit.

ECONOMISCHE LAAG

Boeren en bouwvakkers: zelfstandigheid en vakmanschap als handelsmerk. Traditie, de enige. Tenzij onze liefde voor het grijze circuit. Sparen is ook geld verdienen.
Klein-handel, met de klemtoon op de eerste lettergreep.
Middenstand, geen hoogstand.
Voor het overige leven we van onze ruimte, onze ondergrond, ons aantal. Onder-nemers, een rariteit. Innovatie, een vage droom. Een arbeidsmarkt die gemonopoliseerd wordt door het trauma van het aantal. Tewerkstelling, een dogma.
Buitenlandse produktie-eenheden, gemeenten, OCMW's, onderwijs en defensie: de werkverschaffers.
Differentiatie, complexiteit, toegevoegde waarde, verwerking, commercialisatie, R&D: begrippen die elders te lande gangbaar zijn, niet hier. Brain drain: de trek naar Brussel, Antwerpen of elders in de gouden driehoek.

CULTUURLAAG

Zelfbewustzijn wordt vlug afgeschreven als arrogantie.
Kunstenaars gemuilband als nestbevuilers. Talent lonkt naar de stad, wat? Stad staat voor Stokkem, Peer, Hamont, ... Moet er nog zand zijn? Wie gezien wil worden moet weg. Wie niet weg is, is gezien.
Cultuur staat voor receptieve culturele centra, onbevlekt ontvangen. Didden, Deruddere, Coninckx, Joosten, Wevers: ze mogen na jaren terugkomen, nooit beginnen.
Cultuur is heemkunde, op zoek naar de niet-aanwezige geschiedenis. Bokrijk bouwt een stad.
Media is het Belang. De spiegel van een cultuur. Enkel ontvangers, geen zenders. Vreemd is vreemd, een moskee een discutabel unicum. Folklore mag, de grijze wolven huilen. De fermette is onze architectuur, een houvast van drijfzand. Hoop op bestendigheid, onzekerheid komt niet voor in ons jargon.

POLITIEKE LAAG

Huysmans, Delwaide, Claes. Dhoore en Ulburghs. Uitschieters in een landschap van het middenveld. Die van ons en de anderen. Duale eenvoud. Pluralisme, een begrip met vertraging.
Tolerantie wordt gepredikt als de meerderheid minderheid is geworden. Groeipijn naar volwassenheid. De tijd van het politiek wingewest loopt ten einde. Verkiesbaarheid is niet altijd meer programmeerbaar. Als de braven stoute trekjes krijgen.
Charmante achterstand: groen en zwart scoren met vertraging. Traditie kan ook mooi zijn.
Democratie ten top, de politicus-next-door, indoor.

IV. Sporen en tekens.

GRENS

Maas, taal, land, cultuur. De Limburgers heten U welkom.
Grenzen zijn hard, ook vaag. Overspoeld worden, een vruchtbare gewoonte. De boterham bepaalt de stroming. Metallo's, bouwvakkers, grensarbeiders. Mijnwerkers. Kleurrijke veelvormigheid op zwarte ondergrond. De laatste inwijkeling heet "vreemd".
Grens is spanning, schotbalk tegen springvloed. Vluchtelingen sijpelen binnen. Politieke en economische: verborgen tussen

aardbeien. Fiscale vluchtelingen: achtergebleven na een braderie, verleid door het charmant-bourgondische, versteend achter Heras-hekwerk. Ecologische vlucht: de faecale stroming binnen de lage landen. De goudzoekers, kasteel- en grind-delvers: noord-mannen. Fundamentalisten, in vervoering voor het traditionalistisch-onderwijs-in-eigen-taal.
Grenzeloosheid: meubelboulevards, zwarte markten, dennenparcs. Plexi-protheses tegen stress.
De terugslag: Belgen-dagen.

IDOLATRIE

Ontwikkeling is exotisch. East meets West. IJverig zijn we met zijn allen. Verzusteren over de plassen. Nippon, golf, tuin, thee. 18 holes expansie, wachtend op centen, dollars. De rode loper uitgerold, tegenover de pagode.

GESCHIEDENIS

Limburg is gemiddeld pas 416 jaar oud. Een zesde gaat 2000 jaar terug, een verre tocht. De anderen zijn pas net toegekomen, hooguit vier generaties. Het Belang staat er vol van. Een Volk-ohne-Eigenschaften, een onbeschreven blad. Een smeltkroes aan impressies, het Israël aan de Noordzee. Het Brazilië der Lage Landen, schoon volk. De Klaagmuur stond al vroeger, nu de samba nog.

FRANCIS STRAUVEN

Limburg op de tweesprong tussen suburbanisatie en stedelijkheid

Van alle Vlaamse provincies is Limburg de minst verstedelijkte. De steden zijn relatief klein en de suburbanisatie bereikt nergens densiteiten zoals in de grote agglomeraties van Brabant of Vlaanderen. Historisch gezien kan deze minder ontwikkelde stedelijkheid als een symptoom van de vroegere economische achterstand worden beschouwd. Limburg had nauwelijks of geen deel aan de eerste industriële revolutie en haar steden breidden zich dienovereenkomstig niet uit met een 19de-eeuwse gordel. De economische achterstand werd daarna ruimschoots ingelopen, in de eerste plaats door de ontwikkeling van de steenkoolindustrie, maar deze bracht al evenmin een uitbreiding van de steden teweeg. De arbeidende bevolking werd gespreid in tuinwijken gehuisvest. En ook de latere economische ontwikkelingen gingen gepaard met een beleid van gespreide huisvesting. Dit onstedelijke vestigingspatroon dat de provincie domineert is in menig opzicht een bedenkelijke zaak maar het ware misleidend het als indicatief te beschouwen voor het huidige economische ontwikkelingspeil. Ondanks de sluiting van de mijnen en de ermee verbonden reconversieperikelen blijkt het bruto regionaal produkt thans nagenoeg overeen te stemmen met het Vlaamse gemiddelde. Wat evenwel niet wegneemt dat er in brede kringen nog steeds een gevoel van achterstelling leeft. Dit gevoel, dat ongetwijfeld mede gevoed wordt door het waarneembare gemis aan stedelijkheid, door het idee in een onvoldoende geürbaniseerde regio te wonen, brengt sommigen ertoe elke gelegenheid te baat te nemen om verdere compensaties te claimen. Bepaalde drukkingsgroepen blijken van oordeel te zijn dat de provincie nog steeds onder haar economisch potentieel leeft, een inzicht dat ze in de overvloed aan onbebouwde ruimte bevestigd zien. Zij beschouwen elke lege plek als een onbenutte kans om werkgelegenheid te creëren. Zij zouden elk geïnteresseerd bedrijf, en met name elk grootschalig bui-

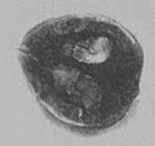
tenlands concern, een vestigingsplaats willen aanbieden en hanteren hierbij, merkwaardig genoeg, als wervend argument de overvloed aan groene ruimte. Er is, zo heet het, plaats genoeg om iedereen een riante plek in het groen te verschaffen. Het is inderdaad een feit dat Limburg van alle Vlaamse provincies over het grootste areaal van natuurgebieden beschikt, een landschap van bossen, heiden en boomgaarden dat in aanzienlijke mate bepalend is voor haar karakter. Dit landschap werd echter de laatste twintig jaar reeds zodanig door de gespreide inplanting van KMO's en de om zich heen grijpende verkavelingen aangetast, dat wanneer de trend zich doorzet, er binnen de kortste keren van het veelbezongen groene karakter van de provincie, nog nauwelijks iets zal overschieten.
Terwijl het landschap allerwegen wordt aangevreten blijkt de compensatiedrang in de steden reeds geforceerde vormen aan te nemen. Met name Hasselt heeft zich de laatste dertig jaar met niet aflatende ondernemingszin ingespannen om haar status van provinciehoofdplaats, met gebouwde tekens, kracht bij te zetten. Ze heeft zich gespiegeld aan de meer ontwikkelde Vlaamse hoofdplaatsen, niet om van hun fouten te leren, maar om hun groeisyndromen op haar eigen schaal en niet zonder wellust te reproduceren. Het grootste deel van de bewoners is uit de binnenstad verdwenen om plaats te ruimen voor een monocultuur van winkels, horeca en kantoren. In het centrum komt de tertiaire sector letterlijk tot een hoogtepunt met de zogenaamde tweetorenwijk, een complex dat zich als een provinciale versie van de Brusselse Manhattanwijk opwerpt. De parkachtige ringboulevard werd een vierbaanse autoweg waaromheen nieuwe kantoorgebouwen elkaar in grootspraak naar de kroon steken. Het wonen zwermde uit in diverse ijle verkavelingen buiten de binnenstad. De uitbreidingen worden omsnoerd door een nieuwe Grote Ring, een autosnelweg waaraan de nieuwe bedrijfs- en kantoorgebouwen op de wijze van supermarkten ontspringen. Sommige lokale postmodernen dromen er reeds van dit conglomeraat met een aantal deconstructivistische ingrepen tot een spectaculair gefragmenteerde mini-metropool te transformeren.

De provinciehoofdplaats is niet de enige stad die dit soort van ambities koestert. Ze ondervindt de concurrentie van het naburige Genk, een gemeente die via grootse autoboulevards dwars over haar oorspronkelijke structuur heen, resoluut op een verhoopte grootstedelijke toekomst afstevent. Maar gelukkig vormen Hasselt en Genk een bijzonder geval. Ze bevinden zich in het centrum van de provincie, waar de suburbanisatie het sterkst om zich heen grijpt. Op de meeste andere plaatsen bleef de schade beperkt. Steden als Sint-Truiden, Tongeren, Borgloon en Maaseik zijn redelijk gaaf bewaard gebleven. En wanneer men de provincie als geheel beschouwt, blijkt de suburbanisatie, hoe voortvarend ook, nog geen alomvattend fenomeen. Er zijn, zoals gezegd, nog ruime natuurgebieden. Van Lommel tot Maastricht, tussen Leopoldsburg en Peer, Houthalen en Bree, As en Maasmechelen, strekt er zich een waaier van bos- en heidelandschappen uit die uniek is in Vlaanderen. Terwijl de andere Vlaamse provincies, willen ze hun landschap enigszins herstellen, vroeg of laat tot een afbraakbeleid zullen moeten besluiten, bleef het oorspronkelijke landschap in Limburg nog goeddeels bewaard.
Dit betekent dat in Limburg, meer dan elders in Vlaanderen, nog ruimtelijke ordening mogelijk is. Er kan nog een evenwichtig stedebouwkundig plan opgemaakt worden, een plan dat erop gericht is een harmonische samenhang tot stand te brengen tussen landschap en stad. Een plan dat de voorhanden natuurgebieden beschermt, de wildgroei stopzet en de verdere groei van het regionale bouwvolume in duidelijk afgebakende gebieden rond de bestaande stedelijke kernen concentreert. Een plan dat het eigen gezicht van de regio verstevigt en met het oog op de komende ontwikkelingen nader profileert.
Van zo'n plan kan, vooruitlopend op politieke en administratieve beslissingen, alvast reeds werk gemaakt worden. Het is een unieke kans voor de architectuur, dus voor de gemotiveerde architecten en voor het onderwijs, om haar maatschappelijke relevantie aan te tonen. Waarop wachten de architecten om hun visie op de toekomst van de eigen regio in aanschouwelijke projecten te concretiseren en kenbaar te maken ?

Waarom de voorhanden verbeeldingskracht niet mobiliseren om de verworvenheden van het hedendaagse stedebouwkundige toe te passen op de eigen situatie ? Geen heruitgave van het functionalisme van CIAM, maar een synthese van eigentijdse ruimte-opvattingen en van wat traditioneel onder een stad wordt verstaan. Geen blokken zwevend in een onbestemd groen, maar een helder gearticuleerde structuur van open en gesloten, gebouwde en groene ruimte, privé en publiek. Een niet-hiërarchisch netwerk van stedelijke lanen en pleinen, plantsoenen en parken. Geen segregatie van de functies maar een evenwichtige vervlechting van wonen en werken, recreatie en verkeer, instituties en diensten. Een dichte structuur van woningen met privé-groen, waartussen de publieke functies en de bedrijven evenwichtig verspreid liggen, zodat de stad van wijk tot wijk een specifiek karakter krijgt en het werken op loopafstand wordt gebracht. De architectuur van de nieuwe stedelijke gebieden kan verscheidene vormen aannemen, maar ze hoeft niet per se een afspiegeling te zijn van de laatste internationale trends. Ze moet niet zo nodig een demonstratie zijn van deconstructivistische of andere bijdetijdse vaardigheden. Het ligt veeleer voor de hand ze, naar het voorbeeld van het mediterrane stedebouwkundige denken van de laatste decennia, op te vatten als een nieuwe interpretatie van de eigen bouwtraditie, meer in het bijzonder de bouwtypologie van de eigen stedelijke architectuur. Wat uiteraard niet hetzelfde is als de in Italië of Portugal ontwikkelde modellen naar Vlaamse bodem overplanten, of er de abstracte puurheid van imiteren. Het komt erop aan de eigen bouwtypen te herkennen waarmee de bevolking van oudsher vertrouwd is, er de logica van te begrijpen en ze op grond van actuele inzichten een nieuwe inhoud te geven. Dit is ongetwijfeld meteen ook de meest aangewezen weg om de eigen identiteit van de regio te handhaven en te ontwikkelen.

Een eigen bouwtypologie ? Men ziet al te vaak over het hoofd dat Limburg wel degelijk een eigen bouwtraditie bezit, verschillend van die in het naburige Brabant. Limburg behoorde historisch, zoals bekend, niet tot het huidige Vlaanderen maar tot het Prinsbisdom Luik, een gebied waar sedert het einde van de renaissance een eigen burgerlijke bouwstijl tot ontwikkeling kwam, de zogenaamde Maaslandse stijl. Deze stijl, die gekenmerkt wordt door een uitgesproken geometrische opbouw, een versteende versie van de oorspronkelijke vakwerkbouw, is bepalend voor het karakter van de traditionele architectuur in steden als Luik, Maastricht, Maaseik, Borgloon, Sint-Truiden en Hasselt. Het is een stijl die in zijn eenvoudige rationaliteit menig aanknopingspunt biedt voor de hedendaagse praktijk. Dit werd trouwens reeds tien jaar geleden overtuigend aangetoond door Vandenhove met zijn project Hors Château te Luik.

Een eigen identiteit ? Is dit geen vorm van particularisme of zelfachterstelling ? Een retrograde afwijzing van de groeiende internationale realiteit ? Juist in de context van het zich verenigende Europa is het behoud en de profilering van de identiteit van de verschillende regio's een hoogst wenselijke zaak. De specifieke rijkdom van de Europese cultuur ligt niet op de laatste plaats in haar verscheidenheid. Het hoeft echter geen betoog dat de specificiteit geen basis meer kan vinden in oude lokale gebruiken of folklore, laat staan in een vermeende volksaard. De identiteit van een regio kan vandaag slechts, of in hoofdzaak nog betrekking hebben op het specifieke karakter van het eigen landschap en de eigen stad. Bovendien is het een oude paradoxale waarheid dat het universele niet zozeer te zoeken is in het algemene, het abstracte, het onpersoonlijke, maar juist in het specifieke, het concrete, het bijzondere, het historisch gegroeide. Dit geldt evenzeer voor de architectuur als voor de literatuur. Architecten als Wright, Horta, Aalto en Scarpa putten een substantieel deel van hun idioom en de betekenis die ze er mee uitspraken, uit de lokale tradities waar ze werkzaam waren. Architectuur die iets wil betekenen voor de toekomst kan dit slechts wanneer ze hiertoe de nodige steun vindt in de historische grondslagen van de plaats waar ze zich vestigt.

Fotografie en Geweten

POOL ANDRIES

Het is een hardnekkige en wijd verspreide misvatting die teruggaat tot de beginjaren van de fotografie dat foto's uitzicht zouden bieden op de werkelijkheid, dat zij de dingen zouden tonen zoals zij zijn. Slechts binnen dit geloof kon ook het vertrouwen groeien dat foto's kennis zouden kunnen verschaffen over werelden die aan de beschouwer van die foto's vreemd zijn, waarvan hij in tijd of ruimte gescheiden blijft en waartoe hij enkel via deze foto's toegang heeft. Aanhangers van deze dwaling verwijzen naar het instrumentarium van de fotografie, de camera, die werd gemodelleerd naar het instrumentarium van de visuele waarneming, het oog. Daaruit volgt immers een vorm van analogie tussen fotografische beeldvorming en fysische waarneming.

Deze argumenten zelf kunnen niet worden betwist. Maar de soms verregaande conclusies die men er meent te mogen uit trekken moeten toch wel in vraag worden gesteld. Niet zozeer de verwantschap tussen fotografisch beeld en visuele waarneming, maar integendeel het even wezenlijke en fundamentele verschil tussen beide, verleent aan een foto haar specifieke communicatieve statuut, en splijt afbeelding en afgebeelde onvermijdelijk uiteen in twee afzonderlijke werelden.

Wanneer de dingen de visu in beschouwing worden genomen, zijn de verhoudingen duidelijk gesteld. De in beschouwing genomen werkelijkheid levert zich over aan, en gaat op in de blik. Deze blik is immers aanmatigend. De werkelijkheid wordt onderworpen aan de criteria en de normen die door de beschouwer worden opgelegd. Deze criteria laten zich uiteindelijk steeds herleiden tot vormen van eigenbelang : nieuwsgierigheid, drang naar kennis, esthetisch genot ... Het is daarbij van geen enkel belang of de beschouwer zich van dit eigenbelang al dan niet bewust zou zijn. Objectieve werkelijkheid (de waargenomen dingen) en interpretatie van die werkelijk-

heid (de dingen zoals zij werden waargenomen) versmelten in het proces van de waarneming immers tot een nieuwe werkelijkheid, een beeld dat per definitie subjectief is, individueel, niet communiceerbaar.

De fotografie is een project van de hoogmoed, een vermetele poging om dit niet-communiceerbare toch communiceerbaar te maken. Juist doordat de camera werd gemodelleerd naar het oog, en het fotografische beeld zich vormt naar analogie met het beeld dat ontstaat in de waarneming, thematiseert elke foto niet alleen de afgebeelde werkelijkheid, een object, maar ook en vooral de blik, het 'belang-hebbend' kijken, een subject. We fotograferen niet alleen de dingen zelf, we fotograferen ook het interpreterend en evaluerend kijken naar die dingen. Foto's informeren niet enkel over de werkelijkheid, zij informeren ook over de manier waarop tegen die werkelijkheid werd aangekeken, over de criteria die de fotograaf als beschouwer van die werkelijkheid heeft gehanteerd. Op een of andere manier wijst elke foto, hoe zakelijk en beschrijvend ook, onvermijdelijk terug naar een fotograaf als subject. Dat is de tegenspraak, de specifieke uitdaging ook van de documentaire fotografie : ambiguïteit als voorwaarde tot het formuleren van heldere uitspraken. De subjectiviteit transparant maken, de werkelijkheid opleggen hoe ze zich in de foto moet voordoen, opdat de beschouwer zou vaststellen "zo is het, inderdaad", en zich pas in tweede rangorde zou realiseren dat daarmee enkel kan worden bedoeld "Zo heeft de fotograaf het gezien", en vervolgens "Ook ik ben geneigd of bereid het zo te zien".

"Two worlds exist on opposite sides of our sense organs; the inner world of ideas in our minds and the outer world of avants that stimulate our senses. Visual communication is based on the supposition that relationships between these two worlds can be established". De auteur van deze uitspraak, de Amerikaanse fotograaf Wynn Bullock, wijst daarmee op de wezenlijke uitdaging die elke fotograaf zich stelt. Telkens opnieuw moeten geëigende strategieën worden ontwikkeld met het oog op het realiseren van beelden die zich moeten kunnen positioneren op het kritische evenwichtspunt tussen objectiviteit en intersubjectiviteit, een smalle zone waarin waargenomen werkelijkheid en de akt van de waarneming zelf, - belanghebbend, interpreterend, aanmatigend -, elkaar niet langer de voorrang betwisten, maar integendeel elkaar wederzijds bevestigen.

Ook in de foto's van André Bertels, hoe ongekunsteld, neutraal en afstandelijk ze aanvankelijk ook mogen lijken, worden strategieën toegepast. Die moeten bewerken dat de beschouwer deze beelden ondanks alles langzaam maar zeker gaat herkennen als constructies, constructies die erop berekend zijn een vooringenomen kijk op de werkelijkheid te bevestigen en te funderen. Niet alleen wordt op die manier het bedrieglijke karakter van de objectiviteit van deze beelden ontmaskerd. Tegelijk wordt de vooringenomenheid van de fotografische voorstelling, en dus ook van de waarneming zelf gethematiseerd en als ultieme onderwerp van deze foto's naar voren geschoven.
Een van de beeldstrategieën die door André Bertels in deze foto's wordt gehanteerd bestaat uit de formele verdubbeling of herhaling van de subjectieve kwaliteiten die aan de gefotografeerde werkelijkheid worden toegeschreven. De leegte of onbestemdheid van het landschap vertaalt zich in de leegte van deze beelden. De historische gelaagdheid van het landschap leest men af aan de opeenvolgende plans die zich als theatercoulissen ontplooien in de diepte. Verschuivingen in de hiërarchische verhoudingen van architecturale of vegetatieve elementen, die in een complexe structuur het aanschijn van een landschap bepalen, komen tot uitdrukking in de mate dat ook in deze beelden het klaarblijkelijke, want centraal geplaatste motief bij nader inzien vaak in belang en betekenis moet wijken voor aspecten die zich aanvankelijk slechts lieten

identificeren als onbetekenende details in de marge. De conclusie dringt zich op. We herkennen de beelden die de fotograaf ons voorhoudt als opzettelijk tegendraads, letterlijk en figuurlijk orde verstorend. Ze frustreren de kijker in zijn verwachting dat de fotografische voorstelling van een gekende werkelijkheid zou beantwoorden aan het subjectieve beeld dat hij zich van deze werkelijkheid had gevormd. In dat beeld staat, spreekwoordelijk, de kerk nog steeds in het midden. De foto's geven een ander beeld. In de mate dat wij mentaal deze "foute" voorstellingen trachten te "corrigeren", dat betekent, aanpassen aan de eigen subjectieve beeldvorming, worden we ervan bewust hoezeer deze beeldvorming historisch en cultureel werd geconditioneerd, een ideologische constructie is die slechts ten deel overeenkomt met de werkelijkheid. Het thematiseren van die kloof, dit "verschil", zet aan tot een reflectie over de identiteit van beide.

Deze reflectie werkt relativerend. Wanneer duidelijk wordt dat werkelijkheid en beeld van die werkelijkheid tot verschillende werelden behoren, heroveren ze ook beide hun vrijheid. Waarden, betekenissen of functies dragen ze niet in zich. Die worden slechts toegekend, en blijken uiteindelijk verankerd in de historische en maatschappelijke positie van de beschouwer. In die zin betreft het morele categorieën. Fotografie niet in functie van een weten, maar als een vorm van geweten. De foto niet alleen als bevraging van de werkelijkheid, maar ook als bevraging van onze positionering daar tegenover.

Ook al staat de kerk nog steeds in het midden, het beeld wordt vooral gevuld door een brede strook asfalt, terwijl opdringerig straatmeubilair de mythe van de vredige dorpskern volledig komt verstoren (p. 79).

Een tuinsculptuur, plomp verloren neergezet aan de rand van een gemillimeterd grasperk, kan de klaarblijkelijke ambities tot afspiegeling van de Franse paleistuinen geenszins waarmaken. Integendeel, het is een potsierlijke, kleinburgerlijke ontkenning van de eigen afkomst, een armoedig agrarisch bestaan, terwijl achter de tuinen van de lintbebouwing de landbouwgronden zich nog steeds uitstrekken en aan de horizon zich het profiel aftekent van een terril (p. 59).

Het nog onbebouwde perceel op de hoek van de Cremerstraat. Een lege plek die zich voor die leegte lijkt te schamen. Een straat zonder functie. Dit weten we : ook hier komt zo een onding in een onbestaande regionale bouwstijl. Vroeger leidden straten altijd wel ergens naar toe. En de huizen plaatsten zich aan de kant. Dat herken je nog, rechts in beeld. En diep in de achtergrond : twee mijnliften. Ook dat zijn elementen uit een verleden tijd (p. 85).

Een classicistische architectuur met "postmoderne" toevoegingen, oog in oog met een feodaal kasteel dat geen kasteel is. Op de voorgrond een terrein met bouwmaterialen die zich uitgeven als speeltuigen. Of is het veeleer andersom ? Niets is nog voor wat het zich laat kennen (p. 101).

Een monumentale brok architectuur midden in een weide. Een gigantische, minimalistische sculptuur. Daarop aangebracht in eenvoudige letters : "Zeppelin". Een opschrift dat aan de hele situatie meteen een surreële poëtische dimensie verleent (p. 61).

Een jonge eik, centraal en vooraan in beeld. Te schriel en onmachtig om dit beeld te schragen. De blik moet wel achteruit : een hoeve, publiciteit, hoogspanningslijnen, ... Werelden grijpen onhandig in elkaar. Als de eik de kans krijgt om te wassen, wordt deze aanblik ons in de toekomst bespaard (p. 47).

ANDRE BERTELS

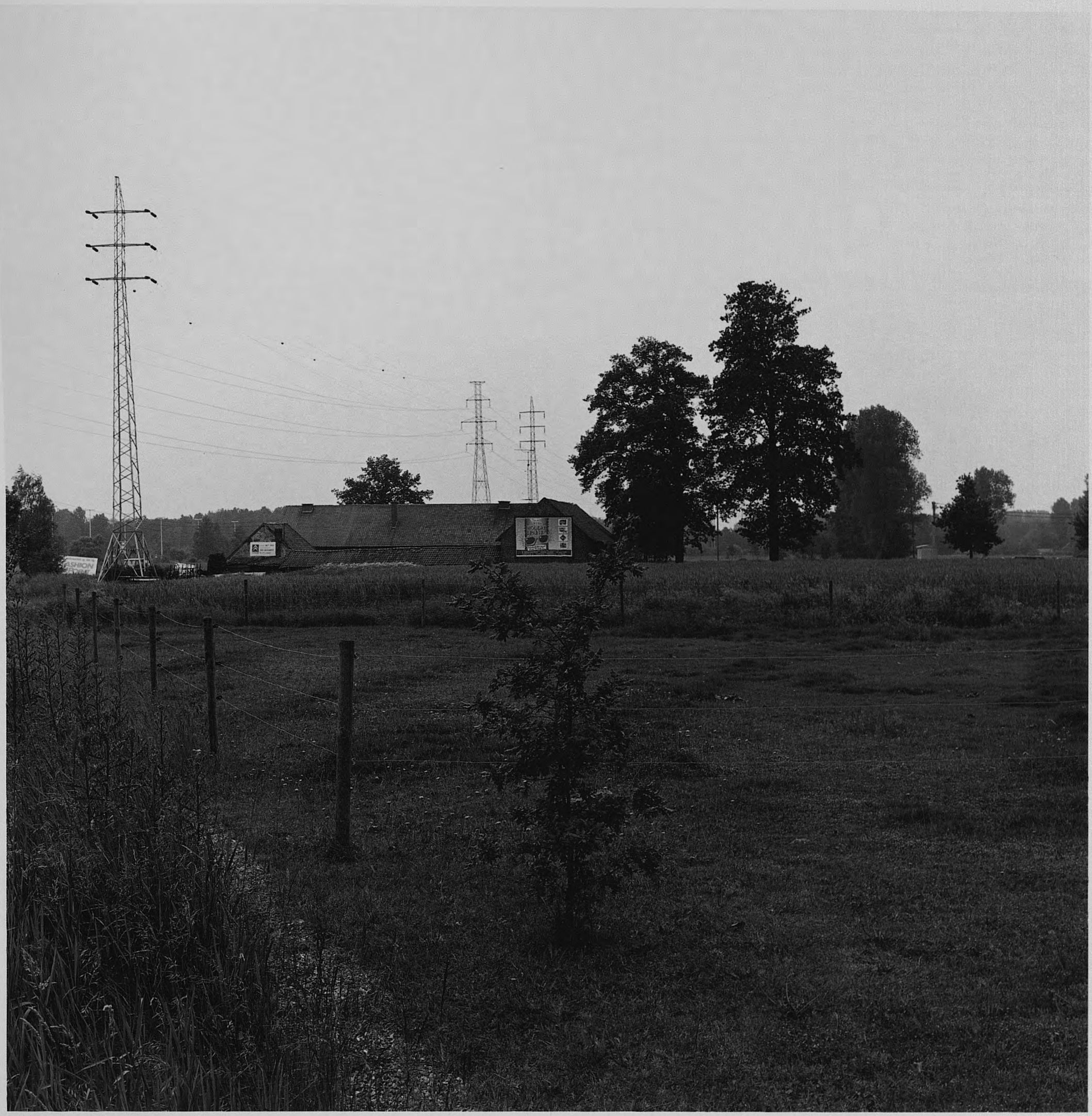
Foto's zijn slechts "sporen",
geven geen werkelijkheid weer...

WHITE POWER

ZEPPELIN

FELI-DISTRIBUTION
vini

VAES
A SEG
FRIEDA

50
km

SCHOONHEIDSSALON
CREJA

HOTEL
BEAU
SEJOUR
70
km
Lanklaar
Gilsen

CREMERSTRAAT

Vos
MANNENMOD

A

Centrum
Wauberg
Linde
KLEDING
BLAUWE KIEL
Fantasia
shop

Sporthal
FC Eksel
Containerpark
H. ESSERS INT.TRANSPORT
IVO GIJBELS

TE-HUUR
KANTOREN
AVEVE
tuincentrum
COVE
VVW HVAC
HASSELT

GEERT VAN ISTENDAEL

In een vorig leven verstrekte ik gedurende twee academiejaren onderricht aan toekomstige ingenieur-architecten. Wij hebben elkaar veel geleerd, de studenten en de docent, en we schoten aardig op met elkaar. Maar in mijn afscheidscollege wilde ik eens mijn buik rechtuit spreken, zoals dat zo mooi heet in Brabant. Dat liep helemaal verkeerd af. Ineens werd duidelijk dat we elkaar al die tijd volkomen verkeerd hadden begrepen. Tot mijn verwondering lees ik in een tekst met losse gedachten, bij elkaar gebracht door een der initiatiefnemers van deze publikatie, mijn simpele grondgedachte uit dat verschrikkelijke afscheidscollege:

"... het mag niet binnenregenen of je mag niet te dicht bij of op het perceel van je buurman bouwen."

Maar dan kiest de architect jammerlijk de kant van mijn oud-studenten:

"De echte verantwoordelijkheid gaat veel verder... De hogere waarden zijn vervolgens: affectieve relaties en identificatie, achting en vrijheid en tenslotte de zelfrealisatie van de gebruikers; de architect moet voor al deze behoeften de geschikte woonruimte ontwerpen."

Nee, de echte verantwoordelijkheid gaat niet verder. De architect mag zelfs niet kijken naar deze behoeften, laat staan er woonruimte voor te ontwerpen; over de geschikte woonruimte wil ik het zelfs niet hebben. Op de plaats van de drie puntjes in het citaat staat iets over een veilig droog nest met een dak boven het hoofd. Daarover gaat het. Al de rest is onzin. Sterker. Al de rest is verwaandheid. Nog sterker. Al de rest is volstrekt verwerpelijk, want gevaarlijk. Voor ons, de bewoners.
De echte verantwoordelijkheid van de architect is het droge dak.
Inderdaad, het mag niet binnenregenen én -niet of - én je moet het perceel van je buurman respecteren. Hoezo, of? Dus als je een huis met een stevig dak bouwt mag dat op de grond van je buurman staan?!? Wat is dat voor onzin.
Al de rest, zelfrealisatie, identificatie, achting, vrijheid, daar moet de architect afblijven. Als hij daar niet afblijft komen er andere architecten die het met evenveel loze woorden over prestige, sociale contacten, ruimtelijke ritmestructuren en nog veel meer zinledige begrippen hebben.

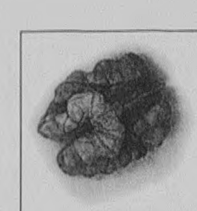
Waarom hullen architecten hun opdringerigheid, hun bemoeizucht, hun onvermogen, hun totalitaire tendensen telkens opnieuw in humane frasen? Waarom zouden architecten, zoals alle gewone stervelingen, niet de deugd van nederigheid moeten beoefenen?

Architecten lijden aan fatale ondeugd die de Grieken **hubris** noemden, hoogmoed die goden en mensen tart. Architecten verdienen hun geld door schema's te ontwerpen die, eenmaal gebouwd (nee, gerealiseerd, Heer, sta me bij!) duurzaam zijn en dus mensen jarenlang zullen onderwerpen (architecten zeggen: de bewoners zullen hun creatieve potentialiteiten tot ontplooiing kunnen brengen). Zij, de architecten, beweren dat zij menselijke behoeften kunnen definiëren, nu en later en veel later. Inderdaad, dat kunnen zij tot op zekere hoogte. De hoogte van een dak dat niet lekt, om precies te zijn. Al de rest is versteende en verstenende dictatuur.

Neem een pastorie uit de achttiende eeuw. Neem een stadsdeel uit diezelfde tijd, bijvoorbeeld Carrouges bij Genève. Dat is mooi, dat is evenwichtig, zowel de pastoor uit het ancien régime als de hedendaagse zonnebankbruine managersvrouw leven, leefden er in tevredenheid. Dat kan omdat die oude bouwmeesters niets afwisten van de behoeften van de mensen. Oh ja toch, zoals wij allen wisten zij dat mensen eten, slapen, vrijen, werken, kakken, spelen. Dat kan allemaal in die woningen, mits je ze minimaal aanpast, honderden jaren lang. Maar dan moeten die huizen volgens een strakke, onmodieuze, de zogezegd hogere behoeften totaal negerende plattegrond worden opgetrokken.
Victor Horta heeft het plan bevrijd, zeggen theoretici trillend van eerbied. Ze hebben ongetwijfeld gelijk. Hij werkte niet met drie dooreenlopende kamers, met de burgerlijke, Belgische plattegrond. Maar was dat beter? Mooi is het, dat geef ik graag toe, lyrisch mooi, schitterend, geniaal, vooral dan in de ornamentiek.
Maar daar nemen architecten geen vrede mee. Dat is niet zo belangrijk, zeggen ze. De revolutie in het grondplan, dat is pas wat.
Ja, voor zover je erkent dat die revolutie een pathetische mislukking was. Waarom? Simpel. Je huis wordt er onbewoonbaar door.
Op het ogenblik dat de heer Tassel of de heer Solvay een woning bestelt bij de grote Horta hebben zij, zijn vrouw en zijn kinderen een bepaalde manier van leven. Tien jaar later zijn de kinderen opgegroeid, woont de oude moeder in of is mevrouw ervandoor met een minnaar. Maar dat huis staat er honderd jaar later nog.

Het is buitengewoon dwaas zoiets duurzaams als een gebouw (steen, hout, ijzer, beton) aan te passen aan zoiets vluchtigs als de toevallige behoeften van een bepaald moment. Dat is even dom als trouwen omdat je toevallig eens een keer tot over je oren verliefd bent. Nee, het is dommer, veel dommer. Een huis slopen is veel moeilijker dan uit de echt te scheiden. En heimelijk overspel bestaat ook al niet in de architectuur.
Het geweten van de architect moet kamerbreed bekleed worden met bescheidenheid. Die uit zich op verschillende manieren. Er is de technische vakkundigheid. Daaraan twijfel ik niet zozeer. Maar telkens opnieuw zie ik dat architecten hopeloos verslaafd raken aan de mode van het moment. Ze zijn daarin ook volslagen onredelijk. Wie iets anders durft te beweren is een idioot, achterlijk, opgegroeid in de bossen. Er is niet tegenop te redeneren omdat er geen redenering achter die mode zit, maar een dogma. Een meewarige glimlach valt de onmodieuze tegenspreker ten deel en morgen is de mode weer totaal anders - maar net zo onverbiddelijk.
Dat zou niet zo erg zijn als architecten gedichten schreven of popmuziek ten gehore brachten. Slechte poëzie, slechte muziek verzinkt snel in de weldadige stilte van de vergetelheid. Gebouwen blijven staan. Slechte gebouwen zouden het geweten van architecten moeten vullen, erop drukken, pijn doen, massaal, onverbiddelijk, jaren, jaren, jaren, precies zoals slechte gebouwen hardnekkig - arme gebouwen, ze kunnen nu eenmaal niet anders - het blikveld van de schichtige voorbijganger vullen. En schrijnen en pijn doen, ook al weet die voorbijganger dat niet meer omdat hij allang afgestompt is.

Een waterdicht dak, wat gerieflijke kamers, een bruikbare keuken, meer moet dat niet zijn.

In de pré-industriële Europese samenleving was er, op stedebouwkundig niveau, geen sprake van een ruimtelijke scheiding van de verschillende sociale klassen. Zij leefden naast elkaar in dezelfde stad. De opbouw en organisatie van oude stadskernen getuigen hier nog van. In een wirwar van stegen en pleintjes leefde de lagere sociale klasse in de schaduw van de rijken, met name de bourgeoisie en de geestelijken. Binnen de eigen klasse was er voldoende mogelijkheid tot contact, maar ook tussen de groepen onderling zijn er gelegenheden genoeg om elkaar te ontmoeten: op dorpsfeesten, lokale festiviteiten, maar ook in werkverband. Men beweert wel eens, zij het met enige paternalististische inslag, dat de kleine man deel uitmaakte van de familiale kring van de burgerij. Hoe dan ook, er was sprake van een zekere vorm van samenhang: men kende elkaar, waarbij de ene ten dienste stond van de andere.

De industriële revolutie en de opkomst van nieuwe staatsvormen doen echter een nieuwe sociale klasse ontstaan. Deze nieuwe bourgeoisie beklemtoont haar macht meer nadrukkelijk. Ze trekt zich terug in residentiële wijken, op nieuwe verkavelingen. Ook voor de arbeiders worden nieuwe woonvormen gecreëerd. In plaats van de vroegere tuinsteden komen 'new-towns' en sociale 'woondozen', alle gesitueerd in de periferie en gebouwd zonder enige ziel of historische achtergrond. Deze strekking zou men kunnen omschrijven met de woorden: werk ... loon ... menselijke waardigheid ... individueel comfort ... zelfrealisatie ... enzovoort. Zowel de rijken als de armen sluiten zich op in hun getto's -schrale geïsoleerde leefwerelden- en zoeken hun toevlucht in de consumptiemaatschappij. In dit patroon kiest men zijn relaties, op zich waardevol, maar een hel voor diegene die uit de boot valt, tegenslag krijgt in liefde of zaken of zich niet goed voelt in zijn buurt of zelfs in zijn vel.

Vanaf 1945 volgt men in Europa steeds meer de Amerikaanse trend. De stad explodeert en spat uiteen in vele monofunctionele gebieden: commerciÎle en administratieve zones, hoogontwikkelde culturele gebieden en toeristische plekken, wijken met luxe-appartementen, zones voorbehouden aan voetgangers, zones voor gemotoriseerd verkeer. Deze expansie gaat ten koste van de 19e eeuwse burgers-

huizen, die afgebroken worden. De sociale woningbouw breidt echter nog steeds uit en verwijdert zich hoe langer hoe meer van het commerciële en culturele stadscentrum. Mede door het toewijzingsbeleid, de strikte reglementeringen, de hoge kosten (onder andere voor onderhoud, gemeenschappelijke voorzieningen, liften, etc.) en de afgelegen ligging die supplementaire vervoerskosten met zich meebrengt, belanden deze woningen al snel in handen van een min of meer gegoede arbeidersklasse. De minst gegoeden, voor wie deze sociale woningen niet binnen het bereik liggen, komen terecht in de krotten van de voorsteden of in gemeubelde kamertjes in verpauperde stadsbuurten. In de jaren '60 bereikt deze evolutie haar hoogtepunt: de stad als een uniform en streng georganiseerd woongebied, met als enige inzet het winstbejag.

Maar deze woonpolitiek lokt ook reactie uit. Er ontstaat verzet tegen het verwoesten van de volkswijken, die men ziet als een uiting van een volkscultuur en als onderdeel van een te beschermen patrimonium. Deze crisis leidt tot een herwaardering van het stedelijke wonen en een terugkeer naar de oude stadscentra. Van de andere kant stelt ook het probleem van de werkloosheid het klassieke levenspatroon in vraag: het ideaal van werk, loon, menselijke waardigheid en zelfrealisatie. Van nu af wordt werken niet meer beschouwd als de enige reden van bestaan.

In oude stadswijken ontstaan stedelijke vernieuwingen: er worden in de sector van de sociale huisvesting nieuwe woningtypes gebouwd. Inbreiding als alternatief voor de onaantrekkelijke verouderde woonblokken..
Maar na twintig jaar weten we dat ook deze woonpolitiek gefaald heeft. Dit was onder andere het gevolg van de traagheid van onteigeningsprocedures, het stijgen van de huurprijzen en de politieke inmenging.

De stadsvernieuwingsoperaties hebben strikte modellen gevolgd, maar hebben nooit rekening gehouden met de waarde van een spontane samenleving van rijken en armen. Soms hadden deze vernieuwingsoperaties nieuwe verhuizingen van de minder gegoeden tot gevolg: naar minder historische en verder afgelegen wijken. Immers, door het opwaarderen van een vervallen buurt verhogen ook de huurprijzen en worden de armsten weer naar andere gebieden verdreven, tot ook deze gerenoveerd en weer te duur worden.

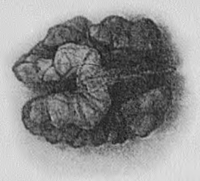
Een van de uitdagingen waar wij vandaag voor staan is om deze groep kansarmen duurzaam te huisvesten. Dit kan niet door een bruuske vernieuwing, maar bijvoorbeeld wel indien de betrokkenen zelf de handen uit de mouwen steken, om de kostprijs te drukken. Deze vorm van zelfrenovatie zou niet alleen de uittocht van de armen uit de stadscentra verminderen, maar tevens terug een verscheidenheid van bevolking in onze steden brengen, waardoor ook nieuwe kansen ontstaan voor een spontane samenleving. Dit is volgens mij de enige manier om een uitweg te vinden. Het individualisme en de zelfrealisatie moeten terug wijken voor de groepsgedachte en het 'staminstinct', iets dat we in de vierde wereld en bij migranten wel nog vinden. Waarom de kraakacties niet wettigen? Waarom geen voorrang geven aan gemeenschapshuizen voor eenzamen en aan het samenwonen van mensen met financiële moeilijkheden? Zowel psychologisch als economisch is het beter deze mensen te stimuleren om er samen aan te werken. Of is men bang dat deze nieuwe samenlevingsvormen nieuwe machten zullen creëren?

Binnen deze samenlevingsvormen zou er plaats moeten zijn voor culturele evenementen, voor dromen. Hier is de voornaamste bekommernis niet het comfort van het interieur, wel de culturele uitingen van de groep die zich manifesteren onder de vorm van ontmoetingen, feesten, kinderspelen, cultusrituelen, verzorgen van huisdieren, enzovoort.

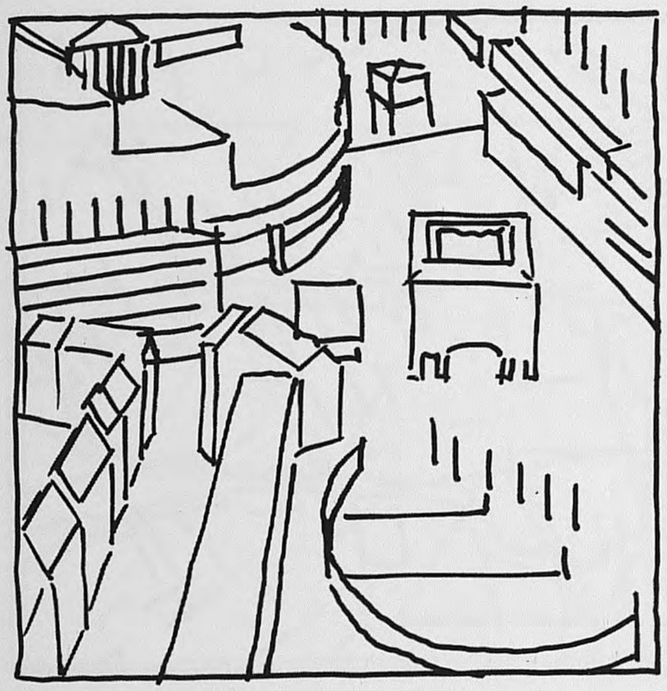
Meer dan ooit is de oplossing hier in het gemeenschapsleven te vinden.

Bedreiging van de ruimtelijke belevingswaarde

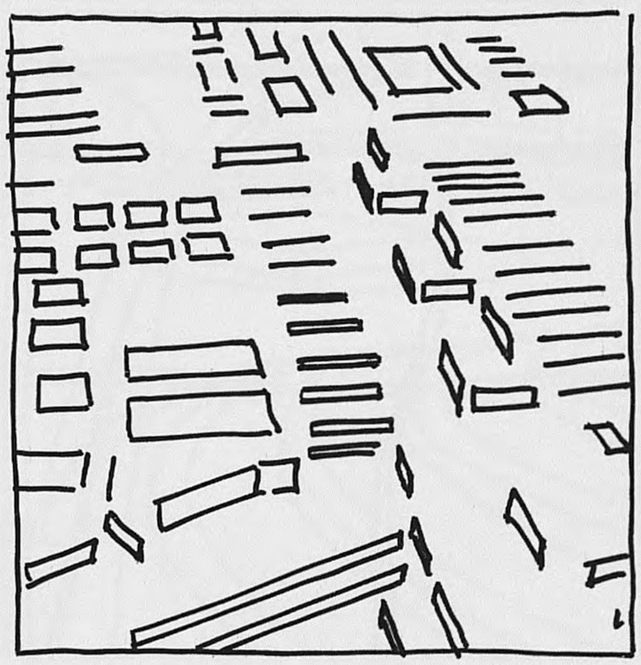
GUY CLEUREN

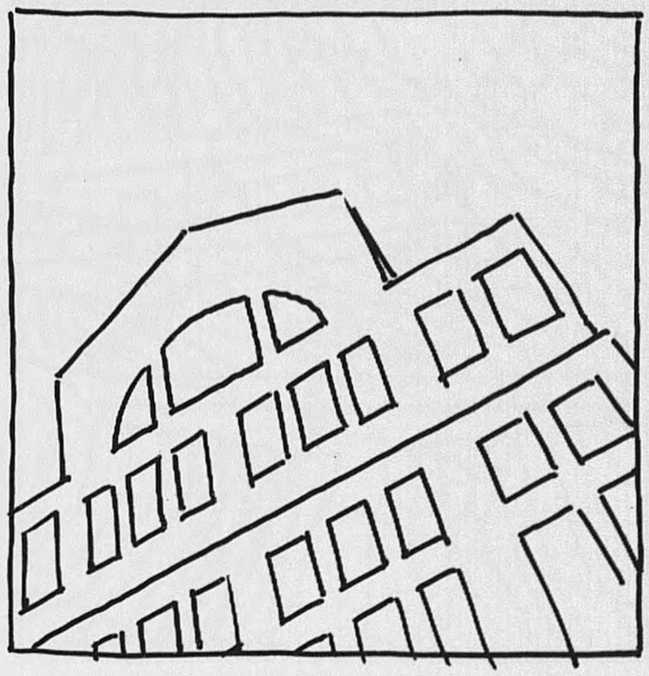
MORFOLOGIE

DE KORRELDIFFERENTIATIE VAN GEBOUWEN
WORDT TE EXTREEM

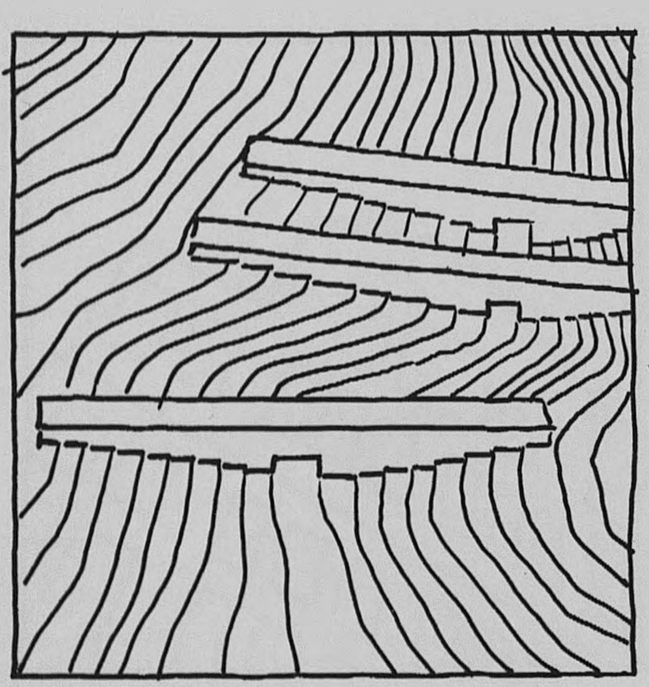

SCHAALVERGROTING
HISTORISCHE KERN MEESTAL ALS REFERENTIE

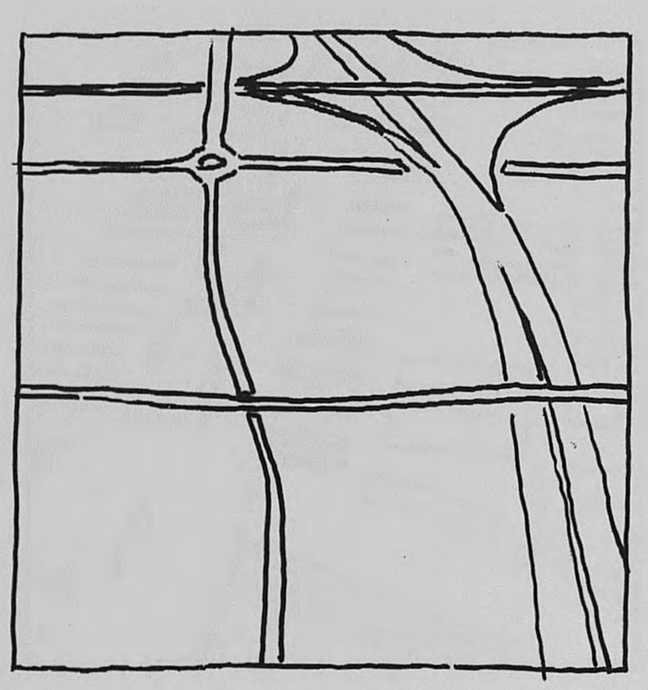

GEBREK AAN BESEF DAT ALLE GEBOUWEN EEN
STEDEBOUWKUNDIGE-/RUIMTELIJKE BIJDRAGE
LEVEREN

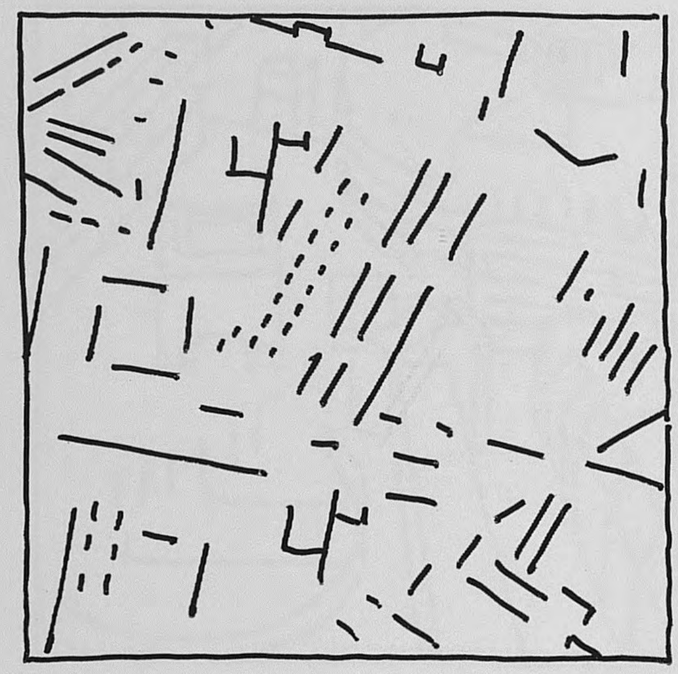
STRUCTUUR

TEGENNATUURLIJKE STRUCTUREN

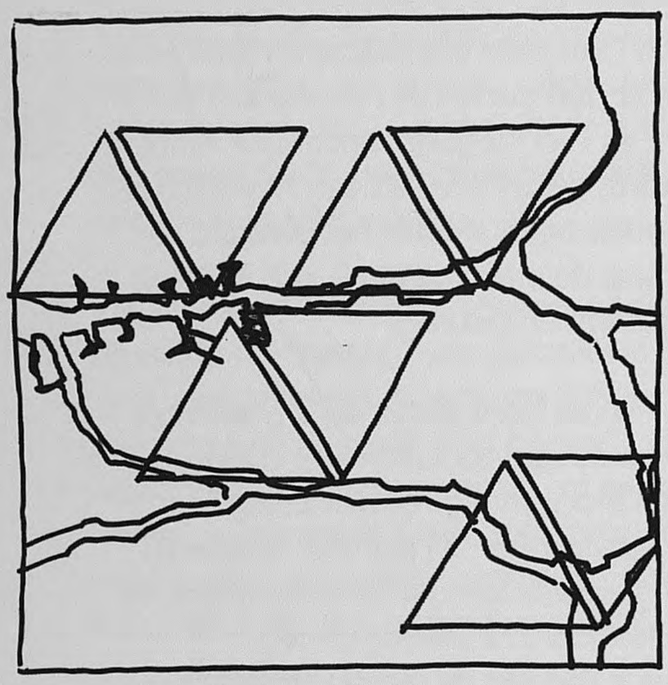

VERHOGEN VAN DE MOBILITEIT

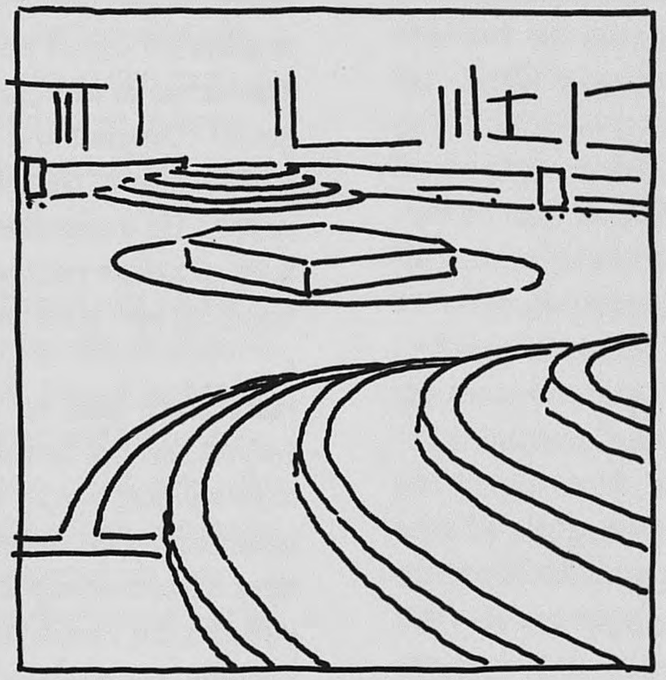

NAAST ELKAAR LIGGENDE STRUCTUREN

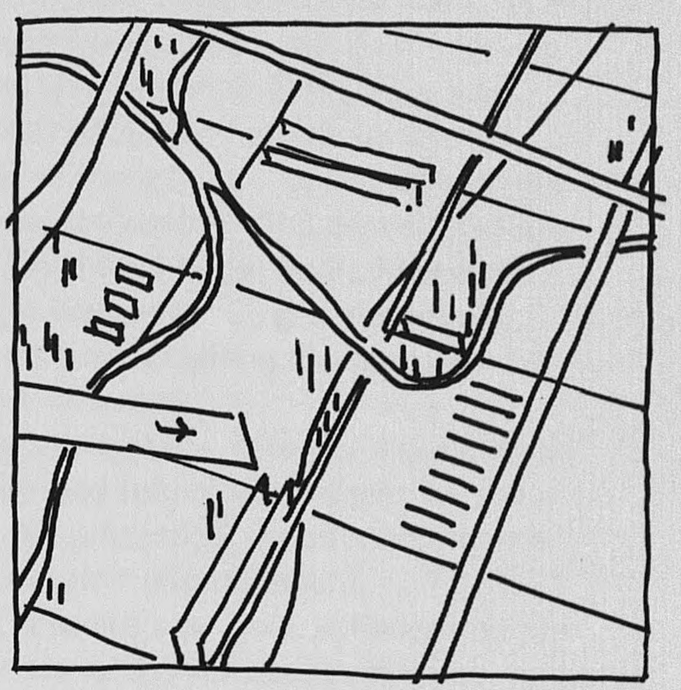
GEBRUIK

RUIMTELIJK BELEID GAAT MEESTAL NIET VERDER DAN ONDERZOEKSRAPPORTEN

DE INRICHTING VAN EEN OPEN RUIMTE IS NOG GEEN RUIMTELIJKE INGREEP

RUIMTELIJKE ORDENING GEBEURDE NIET ALTIJD RUIMTELIJK BEWUST

LUC VANMUYSEN

De stad als levend organisme of machine ?

Kiezen ?

Waar zijn we mee bezig, waar moeten we naar toe?
Vanuit de recente architectuurgeschiedenis worden twee uitgesproken visies naar voor gebracht. Het zijn niet de enige beschouwingen over stedebouw, maar het zijn tegengestelde polen. Zij maken daarenboven de maatschappelijke discussie rond stedebouw inzichtelijker, een discussie die wij met architectuurwijzer willen aangaan.

Een eerste visie is gegroeid vanuit de bewondering en het respect voor de middeleeuwse stad als ideaalbeeld. Een stad die organisch is gegroeid rond een centrale pool, waarbij men tracht de verdere ontwikkeling van deze stad zo goed mogelijk te plannen vanuit een visie over deze organische ontwikkeling. Kleinschalige integratieprojecten dienen de richting aan te geven. De planning dient zo veel mogelijk organische eenheid na te streven. De stad wordt beschouwd als een levend organisme. De integratiegedachte heeft altijd in het centrum van deze discussie gestaan, maar de planning heeft zich in België nooit tot een coherent systeem ontwikkeld.

Een tweede visie wil zich minder laten leiden door planning, twijfelt aan het bestaan van de stad als ruimtelijke constructie maar gelooft eerder in een procesmatige ontwikkeling van opeenvolgende tijdelijke constructies. Zij laat zich inspireren door de technologische ontwikkelingen en gelooft meer in de injecties die vanuit de technologische wereld komen. Communicatietechnologie is één van de meest uitgesproken voorbeelden van dergelijke injecties. Communicatie en stedelijke ruimte staan voor b.v.; telefoon, zendmasten, intercommunicatief netwerk, virtuele realiteit, Imax, electriciteitspilonen, H.S.T. , Beneton-affiches, Mac Donalds-masten, het Evoluon, het Atomium, ronddraaiende Mercedessterren, verlichte torens en masten in de nacht, voor Hasselaren: een Twee-Toren-Wijk met op de top reclame van AN-HYP, enz. ... "Communication takes command". De stad wordt hier

beschouwd als een machine. Vaak wordt deze visie misbruikt door de economische wereld die druk uitoefent op lokale besturen en gebruik maakt van argumenten zoals technologische ontwikkeling om andere dingen te bekomen. Deze economische wereld is dikwijls geen gesprekspartner voor de besturen omdat te vaak belangenvermenging optreedt. Deze benadering heeft ons veel vrije ruimte ontnomen en veel visuele vervuiling gegeven.

Zelden is de aanhanger van één van beide visies echter consequent: de aanhanger van de eerste visie wil niet in de stad gaan wonen en aldus het wonen in de stad aanmoedigen. Hij wil een villaatje op een ruime verkaveling naast een of andere grote ring.
Hij ziet wel de voordelen van de verstedelijking, maar kan er niet mee leven. De drukte, de moeilijke verkeerssituatie, de vervuilde lucht, het lawaai... doen hem er van afzien een woongelegenheid te zoeken in de stad. Men roept al jaren dat er een drang naar nieuwe stedelijkheid is , maar wie van ons wil in Brussel wonen?

De aanhanger van de tweede visie wil zijn huisje niet naast Tessenderlo-chemie, maar ook niet in een geordende verkaveling waar iedereen in andermans hofje kijkt. Hij wil wel een zekere planning maar liefst beperkt. Liefst woont hij op een appartement in een stadspark, of een penthouse of een groot loft of, in het ergste geval, een appartementje achter een gereconstrueerd nepgeveltje in de buurt van de Avenue Louise.
Maar deze zijn dun gezaaid en zij maken het stadsbeeld niet uit.

Allen willen echter een maximale individualisering van de woonplek. Wars van alle filosofische opvattingen willen zij zich een eigen woonomgeving plannen. Diegene die het financieel lukt wil wonen met "opties". Het moet iets "speciaal" zijn.
Hij kiest zijn huisarchitect zoals hij zijn kleermaker kiest.
Huisvestingspolitiek wordt nog steeds "sociale woningbouw " genoemd. Dit alles leidt tot een opvatting die wij kunnen formuleren als: een stedebouw met "opties".

Welke weg moeten wij uit ?
Het zoeken naar nieuwe ontwikkelingen voor de stad is nadenken over het wezen van ons vakgebied .Het behoort tot de taak van de architect . Of laten we dit over aan de maatschappijfilosofen ?

"Architectuur is een logisch systeem dat tot doel heeft te bouwen."(C.N. Schulz)
Architectuur is geen doel op zich maar een middel met een doel. Architectuur is een toegepaste kunst.
Velen van onze collega's hebben dit vergeten. Zij zijn ofwel alleen nog bezig met de "schone kunsten" of laten zich leiden door de commercie.
Dergelijke houdingen hebben dikwijls tot gekunstelde, onechte en kitscherige architectuur geleid. Gedrochten die alleen het resultaat zijn van een goed management, waar de vormgeving het kleedje is ,waarin het object wordt verkocht, maar waar deze vormgeving niet meer de ziel van het gebouw beroert.
De verantwoordelijkheid van de architect ligt niet alleen in het zoeken naar bouwfysische oplossingen. Met de maatschappelijke consequentie voor ogen dient hij zijn opdracht in eerste instantie **gewetensvol** te benaderen. Zijn werken maken immers voor lange tijd onze leefomgeving uit, het is geen das die maar één lente wordt gedragen.
"Architectuur laat op een dwingende manier de algemeenheid van haar aanpak, van primaire behoeftebevrediging tot poëtische beleving, ervaren. De schoonheid van de architectuur is een noodzakelijke schoonheid." (Geert Bekaert)
Deze maatschappelijke dimensie is de eerste bekommernis van een architect. Vandaar ook de titel van deze publikatie "Architectuur en Geweten".

Welke elementen dragen bij tot de ontwikkeling van een nieuwe stedelijkheid ?
Stedebouw is een dynamisch proces dat door vele factoren wordt beïnvloed.
Wij moeten de dynamiek van onze eigen tijd erkennen.

De snelheid waarmee wordt ingegrepen in onze ruimtelijke wereld is steeds belangrijker.
In ieder geval is het begrip tijd meer dan ooit belangrijk in de stedebouw. Het is al lang niet meer het resultaat van louter ruimtelijke planning.
Meer en meer wordt stedebouw: "het indelen van de tijd in ruimten voor bepaalde doeleinden". De stad wordt niet gemaakt door een opsomming van op elkaar lijkende gebouwtjes, dit is niet de kern van de stadsontwikkeling. Het tijdruimte kader waarin deze gebouwen worden opgetrokken is daarentegen de basis van een goede ontwikkeling. We ontkennen daarmee onze traditionele steden niet. De wisselwerking tussen architectuur en stedebouw blijft. De gedachte dat stedebouw op te vatten is als een stelsel van vooropgezette regels om de architectuur in een keurslijf te dwingen verdwijnt.

Wij staan aan het eindpunt van een lineaire ontwikkeling, waar architectuurstijlen en planningsvormen, waar iedere ontwikkeling een reactie is op de vorige. Na de Romaanse kunst de gotiek, na de gotiek de renaissance, na de renaissance de barok, na de barok de...enz.
Alles kan !
Boerderijtjes naast Spaanse- of Provencaalse villaatjes of modernistische probeersels.
We vragen ons dikwijls af wat dit ons allemaal nog bijbrengt. Wat is de toegevoegde waarde van dit alles? Getuigt dit van vrijheid, van een democratisch systeem?
Of getuigt het nog meer van een betekenisloosheid van een afgekookte ethiek. Van een alsmaar groeiende kloof tussen diegenen die nog leven en diegenen die geleefd worden.
Alles wordt voorgekauwd in deze wereld, ook onze woningen die soms als auto's worden verkocht. Het gaat vaak te veel over bouwen en te weinig over wonen. Het cliënteel is een doelgroep die een woonrecept krijgt voorgeschoteld met bij voorkeur een ruime keuze aan opties.

Het moet liefst eenvoudig, "simpel", zijn. Moeilijke dingen worden van ons afgegooid we leren er niet meer mee omgaan, we dumpen de problemen.

"De dingen worden -terwille van een beter begrip door een zo ruim mogelijk publiek- tot *hun meest beperkte dimensie herleid.*" (Fr. Aerts)
Wij dienen **de complexiteit van onze wereld te erkennen** en niet te negeren.
De rijkheid van onze vormentaal moeten we exploreren.
Er hoeft ook niet teruggegrepen te worden naar een absolute architectuurtaal. Daar heeft niemand behoefte aan, tenzij men de werkelijkheid wil ontvluchten.
Onze architectuur heeft iets toe te voegen, dient samen te werken, gebruikt de techniek en integreert dit in het ontwerp, wil cultuurmaker zijn, wil gebruiken en niet gebruikt worden, wil de gedachte leiden en niet geleid worden.
De architectuur houdt zich echter al lang enkel nog bezig met de vormen die op de mens inwerken (en probeert deze vast te leggen in meetbare zaken, verhoudingssystemen, systemen van organische eenheid, systemen van evenwicht, schaal, perspectief...) en al lang niet meer met hoe de mens functioneert.
Dit stemt tot nadenken. Als wij sociale woningbouw plegen wordt er al vlug gekopieerd naar het best functionerende: voor de modernisten het multifunctionele; de 4x4 alle terreinwoning.
Wij dienen ons in deze tijd ook bezig te houden met de mens, hem dienen en zijn emoties respecteren. Deze raken al te vlug geprikkeld wanneer zij worden geconfronteerd met de niet-ruimten (restruimten in de stad) die alsmaar meer opduiken.
Het creëren van interessante sociale ruimten kan een antwoord zijn hierop.
Onze sociale ruimte "the place to be" beperkt zich meer en meer tot de evolutie van de communicatie: de malls in shoppingcentra, de zwembaden in pretparken, de parkings... Doch deze plekken zijn in wezen geen sociale ruimten. Zij worden ook niet meer gecreëerd door architecten. Zij worden bedacht door psychologen die het gedrag van de mensen willen beïnvloeden en hun emoties willen leiden door de ruimten dusdanig op te vatten dat de doelgroep wordt aangezet tot de enige juiste daad.
Wij willen **geen ééndimensionale architectuur.**
Architectuur dient kansen te creëren, openingen te zoeken en mag niet beperkend optreden.

Ik kies niet voor steden als Brugge of Venetië, de Europese Disney-parken die de uitdrukking zijn van eenzelfde ééndimensionale stedebouw. Maar voor steden waar een zeer groot sociaal, economisch en artistiek verkeer is.
Ik kies voor Brussel, voor Berlijn...
Jammer genoeg hebben dergelijke steden dikwijls een gebrek aan samenhang, aan organische eenheid. Onze steden hebben daarom het recht op kwalitatieve architectuur, geen architectuur uit toeristenfolders waar alleen maar kwantiteit wordt nagestreefd achter een "façade". Hier wordt niet gezocht naar een samenhang. De architect is bij dit soort bouwwerken te veel een "invuller" van de stedebouwkundige regels.

Een verschijnsel waarmee wij in de stedebouw veel worden geconfronteerd is het zich beperken tot meetkundige planning zonder ruimtelijke verankering. Niet de ruimtelijke visie van de stedebouwkundige bepaalt het kruispunt (lees: ontmoetingsplaats) maar de verkeerstechnicus. Niet de architect bepaalt de logische inplanting in een verkaveling, maar de meting van de landmeter. De woonwijken zijn niet meer de kern, maar de uiteinden, de aanhangsels van onze stedelijke planning geworden. Die kernen hebben geen enkele affectie meer met de bewoner van de stad. Ze hebben een andere betekenis gekregen. Hoe sturen we dit? Wij missen hier als architecten-vormgevers de boot. Wij laten onze steden lijden aan identiteitsverlies en verloochenen onze geschiedenis, de ruimtelijke ontwikkeling van stad of dorp. Hier ligt de werkelijke taak van de architect.
Het beroep van architect dient zich een nieuwe identiteit aan te meten.
Het dient verruimd te worden. De immobiliteit van de architectuurwereld moet doorbroken worden, onze opleiding mag geen finaliteit zijn, maar een oriëntatie.

Architectuur is een taal en heeft poëtische kracht. Deze poëtische kracht is in ons stedelijk landschap quasi onbestaande. De snelheid van de evolutie, en de onmacht om de kracht van een technologische wereld te vatten zijn waarschijnlijk hiervan de grootste oorzaak. Of is deze technologische wereld een wereld zonder taal? Welke significatoren zijn er?
Heeft communicatie het voortouw genomen?
Meer techniek of minder techniek?

De perceptie.
Er wordt steeds gevraagd aan de studenten architectuur 'iets' toe te voegen aan hun ontwerpen.
Wat moeten zij toevoegen?
Als de vlakke gevel de scheiding is tussen de straat en het huis kan je niet spreken over enig toegevoegde.
Pas wanneer wij deze driedimensionaal gaan ontwikkelen en de bezoeker via een voortuin, een portaal en een hal in de woning komt, krijgt de toegang tot deze woning iets toegevoegd. De mens wordt beïnvloed door deze ontwikkeling van de ruimte om hem heen. Deze ruimte krijgt kwaliteiten als zij fenomenologische begrippen in zich draagt zoals evenwicht, verhouding, organische eenheid e.d. . Welke fenomenen leggen de accenten in de perceptie van onze hedendaagse leefomgeving? Welke dingen moeten wij gaan onderzoeken om het ontwikkelingsproces van stedebouw en architectuur bij te sturen?

TIJD.
Wij leven in een wereld waar de regels van "the survival of the fastest" gelden.
Als de tijdsdimensie in de architectuur wordt veruiterlijkt door snelheid, dan is er geen plaats meer in onze steden voor rust, verdieping, concentratie en verinnerlijking. Snelheid beheersen is niet alleen een technologische kwestie. Onze visuele en auditieve omgeving wordt hier ook mee geconfronteerd.
Is wonen iets dynamisch zonder connotatie met de plek, is het een oponthoud, niet af, een steeds op weg zijn? Het staat in ieder geval voor: verwijlen, een tijdelijk oponthoud.
Te dikwijls zien wij in ontwerpen wilde vormen, effectenjagerij, een onbeheerste dadendrang. Toestanden waarbij wij denken: "this is not a house".
Wij zijn dikwijls gefascineerd door beweging en snelheid, als wij ons hier echter door laten leiden blazen wij ons zelf op.

Het is noodzakelijk over verinnerlijking en rust te spreken als men levensruimte wil scheppen in een stad.
Eigenlijk is snelheid een vervuiling van ons milieu .

GELUID

Nooit in onze geschiedenis werden wij dermate geconfronteerd met geluid als nu. In onze kantoorgebouwen zijn we reeds lang bezig om met akoestische materialen betere werkomstandigheden te creëren. Geluid is overal aanwezig: verkeerslawaai, maar ook de stem van televisie en radio thuis, in de auto en op het werk. In mijn kantoor staat de radio constant aan. Vele alleenstaanden gebruiken de televisie als achtergrondgeluid om de eenzaamheid te verdrijven. Open bankagentschappen gebruiken ruistoestellen om de verstaanbaarheid van gesprekken te bemoeilijken. Een shoppingcentrum zonder muziek is ondenkbaar. Wij maken alsmaar meer geluid om minder gestoord te worden. De angst voor de stilte is groot. Geluid en ruimte zijn mathematisch met elkaar verbonden, zij beïnvloeden elkaar rechtstreeks.
Tot mijn grote spijt moeten we echter vaststellen dat beheersen van geluid weer uitsluitend een zaak is geworden van bouwfysisch ingenieurs en niet van vormgevers. Door het beter beheersen van de relatie vorm-geluid zouden wij toch op een veel natuurlijker wijze kunnen helpen aan de verbetering van de leefomgeving. Het zou een vak moeten zijn in de architectuurinstituten.

LICHT

Licht in de architectuur wordt nog altijd te veel voorgesteld als: de beheersing van de natuurlijke lichtinval in het gebouw. Het is echter reeds lang meer dan dat. Het gaat ook over hoe het daglicht wordt belemmerd, of over het kunstmatig licht van binnen naar binnen, van buiten naar buiten en van binnen naar buiten. Het beheersen van licht behoort ook tot de taak van de vormgevers, of laten we dit ook over aan de bouwfysisch ingenieurs? Licht, geluid, lucht ... Het zijn elementen die door theatermakers reeds lang gebruikt worden om bij mensen emoties los te maken.
De aanblik van een grote stad bij nacht, tot en met de wijze waarop sommige privé-bouwheren hun villa's verlichten spelen in op de openbare ruimte en hebben een maatschappelijke consequentie.

Licht, geluid, ...ecologie treedt binnen in onze stedebouw. Het zijn elementen, die als wij ze niet beheersen, ons milieu vervuilen. Men kan zich de vraag stellen of het beheersen van deze elementen werkelijk tot ons vakdomein behoort. Ik denk dat wij ons hier terdege moeten mee inlaten. In het andere geval wordt de kern van onze taak, het ontwikkelen van levende ruimte, in de ziel gedood.

Architectuur dient als toegepaste kunst een band te scheppen tussen de sociale behoeften van de mensen en de architecturale cultuur.
Wat meer bezonnenheid en wat minder dadendrang zou hierbij flink helpen. Goede architectuur is weinig uitbundig, ze is geen tafereel, ze hoeft niet te glanzen, ze is nooit "af", ze is daarentegen suggestief, roept emoties op, is een evocatie.

Wij zijn er om architectuur te maken en mogen dit niet overlaten aan diegenen die menen dat onze technologische wereld geen taal zou hebben, en ons een figurantenrol willen opdringen. Architectuur is niet het kleedje maar de huid.

Luc Vanmuysen

Geloven in mogelijkheden

J O B E R B E N

Na mijn opleiding en stageperiode had ik gemengde gevoelens om in onze provincie aan de slag te gaan. Waarom ? Volgens mij moet elke architect een gezonde dosis 'hang naar stedelijkheid' bezitten. De bijzondere stadssfeer snuif je beter op in grote steden zoals Brussel, Antwerpen of Gent dan in de Limburgse provinciehoofdstad Hasselt. In de grootsteden wordt de stad, ons werkterrein, veel intenser beleefd.
24 uur op 24.

Werkzaam elders in het land, had ik vaak het gevoel dat onze provincie achterop liep. Een cliché waarin ik begon te geloven. Geef toe, als flashy architectuurpublicaties de nieuwe 'norm' zijn, brengen we het er in onze provincie behoorlijk slecht vanaf. Maar spelen we niet al te graag de underdog ?

Initiatieven zoals de Belgacom-wedstrijd, het Centrum voor Kunsten in het Begijnhof van Hasselt, het modemuseum, ... bewijzen dat er iets beweegt in onze provincie. Jonge, begeesterde ontwerpers profileren zich omdat ze bekommerd zijn en omdat ze vinden dat hier - net zoals elders in het land - teveel werd toegelaten zonder rekening te houden met kwaliteit. In Limburg is het echter nog niet te laat. In steden zoals Brussel waar men 'Gouden Slopershamers' uitdeelt en waar verkrotting hoogtij viert, is dat wel het geval.

Aan architectuur kan je niet voorbij lopen. Wij dragen een grote verantwoordelijkheid. Ondanks onze grote zorg loopt er nog veel verkeerd. Ontluisterende voorbeelden flitsen mij door het hoofd, realisaties die het 'geweten' systematisch negeren.

In hartje Hasselt toont het nieuwe Flanders Nippon Center hoe men de krater, die de Twee Torenwijk in het stedelijk weefsel sloeg, nog groter maakt. De vormeloze triestheid die het Markiesgebouw in Brussel uitstraalt, hebben we nu ook in

onze eigen provincie-hoofdstad. Het heeft de structuur van een industriehal met een bekleding van arduin en gevelmetselwerk. Naar de straat toe trachten nep-dakkapellen de algehele vervlakking te maskeren.

Elders in de provincie probeert men de stadskernen te veraangenamen door straten verkeersvrij of -arm te maken. Ervaring leert ons dat deze straten veeleer drukte dan rust aantrekken. De kleine schare bewoners die de centra nog tellen verliezen de betrokkenheid met 'hun' straat. 'Hun plek' wordt nu een ruimte waar het winkeltoerisme de woonkwaliteit verdringt. Ook in Genk is er de laatste decennia veel gebeurd. De ontwikkeling van de kern is even intrigerend als verontrustend. Genk was en is synoniem van een paradijs voor promotoren. Overal wordt de laatste m² economisch gevaloriseerd. Torenhoge gebouwen en een veel te ruime infrastructuur komen eerst. Vervolgens ontwikkelt men een pseudo-stedelijk weefstel.
Langzaam ontwaakt Genk uit de roes van een mateloze expansie. Net zoals elders kent de stad een periode waarin ze op de eigen geschiedenis teert en deze niet in vraag stelt. Deze periode wordt gekenmerkt door bijzonder veel activiteit op stedebouwkundig gebied. De bulldozermentaliteit die ermee gepaard gaat houdt het gevaar in dat de onderliggende kwaliteiten en mogelijkheden vergeten worden.

Oorspronkelijke kwaliteiten dienen terug geactiveerd te worden. Ondermeer door krachtige injecties met een bijzondere aandacht voor de 'locus'; de eigenheid van de plek. Voor Aldo Rossi heeft iedere plek een geheugen met specifieke bestanddelen en belevenissen. Dit geheugen vergelijkt hij met een palimpsest, een afgekrabd perkament dat nog vaag de sporen van de oude tekst laat zien, maar nu opnieuw beschreven wordt. De stad met al haar sporen van het verleden is als een stenen geheugen, een harde schijf van de computer. Hierop zijn het oorspronkelijke reliëf, het stratenpatroon, de perceelsstructuur en tal van andere sporen nog duidelijk afleesbaar. Bij de ontwikkeling van nieuwe projecten, structuurplannen en BPA's kunnen ze als leidraad gebruikt worden. Commerciële rentabiliteit is immers te lang de norm geweest, kwalitatieve buitenruimte bleef secundair.

Realisaties zoals bOb van Reeths woon- en winkelcentrum 'De Wilde Zee' te Antwerpen of de plannen voor het Marie-Joséeplein te Oostende bewijzen ons dat kwaliteit ook kan bij grote promotorenprojecten. Een eigenzinnige visie omtrent architectuur en woonkwaliteit wijkt er niet voor de zoektocht naar de ultieme m².

Het creatief vermogen van de architect is één zaak, maar het cultureel élan van de bouwheer is een even belangrijke voorwaarde voor het ontstaan van goede architectuur.
Opdrachtgevers doen ideeën op in folders met blitse schetsen waarin bouwfirma's hun realisaties als koopwaar aanbieden. Vandaar dat hun ideaalbeeld vaak zwak en clichématig is. Belangrijke gebouwen komen pas tot stand als de opdrachtgever zich realiseert dat hij ook een maatschappelijke verantwoordelijkheid heeft.
"Hij dient een bouwheer te zijn in de ware oorspronkelijke betekenis van het woord. Iemand die zich realiseert dat het zetten van een gebouw meer is dan een technisch-constructieve en financiële onderneming. Maar zich ervan bewust is dat architectuur een component is van onze maatschappelijke cultuur."[1]

Voor ons is het evident dat de diensten van stedebouw onze ontwerpen goedkeuren. De ontgoocheling en frustraties zijn groot als dit niet zo is ... Naar stedebouw toe voelen velen zich verbitterd. Maar vergeet niet dat zowel politici als architecten deze diensten jarenlang hebben belaagd ten behoeve van dienstbetoon en eigengewin. Gevolg : een defensieve houding van stedebouw t.o.v. nieuwe projecten. En de regels die stedebouw opstelt gaan uit van een negatieve benadering :

de nadruk ligt op wat er fout kan gaan, in plaats van op de mogelijkheden. Regels over materialen en dakhellingen zijn niet de essentie. De gebouwde omgeving en de kwaliteit van de buitenruimte moeten prioriteit krijgen.

De diensten van stedebouw zouden zich moeten bezig houden met ruimtelijke structuren, de ruggegraat van onze omgeving. Zij maken de ontwerper attent op de eigenheid van de plek. Alle bouwwerken zijn individuele ruimtelijke elementen die een interpretatie zijn van een specifiek programma. Ze vormen onze gebouwde omgeving. Het is een uitdaging de structuur zo te maken dat ze als gemeenschappelijke noemer de verscheidenheid van de individuele uitingsvormen onderling weet te binden.

In zijn boek 'Ruimte maken, ruimte laten' (en vooral met dat laatste hebben we wel eens wat moeite) maakt H. Hertsberger[2] de vergelijking met de schering en de inslag van een weefsel. De schering is de structuur, ze ordent het weefsel, ze is drager, neutraal, met de juiste spanning. De inslag geeft variatie aan het weefsel door de kleur en de textuur van het gekozen materiaal. Schering en inslag kunnen niet zonder elkaar. Als de stedelijke structuur de schering is en onze projecten de inslag dan werken regels zonder interpretaties een saaie, monotone omgeving in de hand. Zonder globale stedebouwkundige visie echter, zouden projecten als losse elementen langs elkaar staan. Op die manier is de structuur bepalend voor de invulling maar evenzo helpt de invulling de structuur aan een stukje nieuwe vorm.

Gabaritten, kroonlijsthoogtes en rooilijnen zijn reeds bepaald. Vaak oninterpreteerbaar. Het zijn onze nieuwe heilige wetten. De oude heiligen zijn de monumenten. Ze ressorteren onder monumenten-'zorg' ... en ze zijn ook daadwerkelijk onze zorg geworden. Voor jonge architecten is deze materie echter nauwelijks levend. Je moet zelf al bijna een monument zijn om je hiermee te mogen bezighouden. Van op een afstand lijkt het werkveld van monumentenzorg een speeltuin voor wereldvreemde beschermers die zich verzetten tegen elke vorm van vernieuwing en aanpassing. Wij zijn kinderen van onze tijd en willen die tijd zo eerlijk mogelijk beleven.

De vinger op de wonde leggen is onvoldoende. Is het niet de taak van studenten en jonge ontwerpers om ook alternatieven aan te brengen? Dit kunnen oefeningen zijn die ontstaan uit een onvrede met het bestaande, uit het in vraag stellen van een scheef gegroeide woonomgeving of uit het ongenoegen over toekomstvisies van bouwheren en overheidsdiensten (of het ontbreken van deze visies). Deze projecten zijn imaginair. Ze hebben tot doel het collectieve geheugenverlies tegen te gaan. Door te kiezen voor kritieke sites kunnen eindprojecten van studenten de publieke discussie voeden. Ook het organiseren van open wedstrijden, geven kansen aan jonge architecten. De kracht van zulke onvoltooide projecten zit in de persoonlijke relatie van de ontwerper met de plek, de emotie die deze oproept en de wijze waarop ze vertaald wordt in het ontwerp. Kan het project deze sfeer weergeven en een publieke discussie op gang brengen, dan staan we een stap dichter bij een andere mentaliteit waarin het bewustzijn wordt aangescherpt en er over kwaliteit kan gepraat worden.

1 Marc Dubois, 'Algemeen opzet van het jaarboek.' in Jaarboek Vlaanderen 1990-1993, die Keure, Brugge 1994.

2 H. Hertzberger, 'Ruimte maken, ruimte laten'. Vakgroep 13 Architectuurbeschouwing: Theorie en praktijk van het ontwerpen 1973-1982, maart 1984.

Dirk Vanreppelen en Jos Wouters

Objet D'ARchiTecture

Een vierkant boek

Kwadraat, een perfecte verhouding

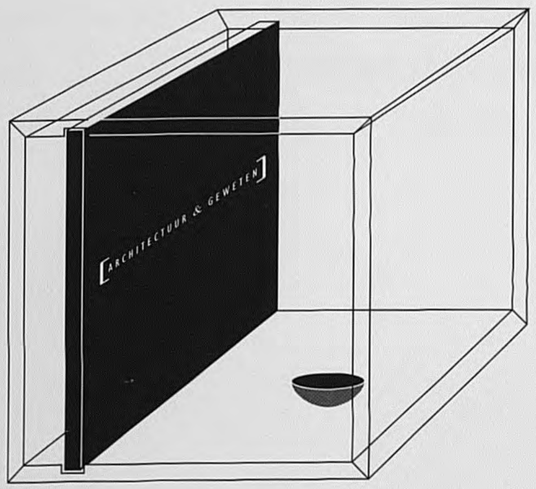
Kubus, een architecturale ruimte

Met twee open zijvlakken

Een venster ?

De halfopen okkernoot

Symbool van het weten

[ARCHITECTUUR & GEWETEN]

Kubus 30x30x30 cm

Vlakken 45° naar binnen afgeschuind

Gleuf voor boek

Bruynzeel multipanel met eik fineer

Replica okkernoot gegoten in tin

Boek 26,3x26,3 cm

Uitvoering Duotone druk
(zwart raster 200 lpi/135° en grijs raster 200 lpi/15°)

Versie Oplage 500 (Job mat 2Z-2F 170 gr, harde kaft, losse omslag)
Luxe editie 'Objet D'ARchiTecture'
gesigneerd en genummerd

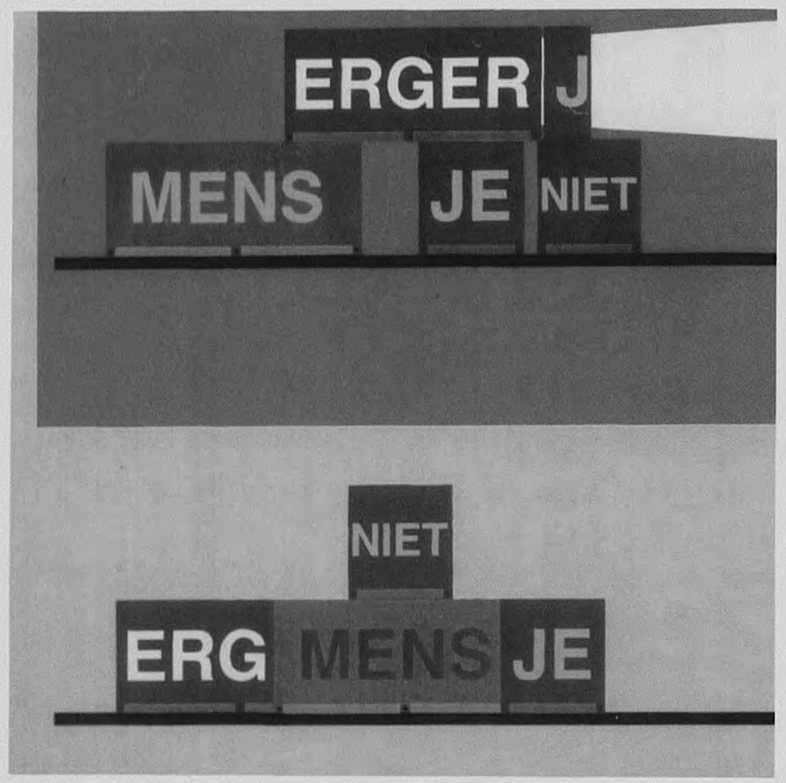

Mens erger je niet

Vertrekkend vanuit het volume als symbool voor verplaatsbaarheid, wordt geopteerd voor een compositie met 4 containers (6 x 2,45 x 2,60).
Deze 4 geabstraheerde ruimtes kunnen iedere confrontatie aan met mens, omgeving en natuurelement.
De boodschap (de foto's) is kunstig verpakt in de metalen kisten en wordt naar buiten uitgedragen door projecties op het kopse vlak van een der containers en door 4 woorden, één op ieder verticaal vlak van de containers:

MENS ERGER JE NIET

Deze 4 woorden, die bij iedere compositie op een andere manier te lezen en te begrijpen zijn, of juist niet, verhalen de betrokkenheid van de mens tot het thema.

De foto's worden in drie containers getoond in een ' klassiek ' kader en bij ieder beeld wordt een detail driedimensioneel uitvergroot. Een algemene indirecte halogeenverlichting moet het effect van een ' lichtdoos ' doen ontstaan. De bezoeker wordt er door aangetrokken.
De vierde container is uitgewerkt als een ' black box ', die als projectiekamer gebruikt wordt om beeldimpressies van de fotograaf Eddy Fliers, die illustratief zijn voor het thema, naar de omgeving te sturen.
Op iedere locatie (Kolonel Dusartplein Hasselt, Cultureel Centrum De Velinx Tongeren, Cultureel Centrum De Adelberg Lommel en Brussel) ontstaat vanuit de confrontatie een specifieke compositie met de vier containers.

ontwerpers van ontwerpcollectief Het LABO
Huub Berger, Jo Klaps, Ick Reuvis

"ARCHITECTUUR & GEWETEN" werd mogelijk gemaakt dankzij de medewerking van :

Pool Andries
Jo Belen
Jo Berben
Huub Berger
André Bertels
Hubert Bijnens
Peter Bongaerts
Guy Cleuren
Jules Devens
Jean-Pierre Dewael
Eddy Fliers
Steven Dusoleil
Eddy Fontaine
Anna Geukens
Gerard Habraken
Jo Klaps
Roger Liberloo
Greet Paulissen
Ine Mariën
Eddy Pellens
Ick Reuvis
Ludo Schouterden
Chris Stockx
Francis Strauven
Wim Swinnen
Rob Timmermans
Veerle Van Bun
Jan Vandebroek
Luc Vanmuysen
Dirk Vanreppelen
Ann Van Sevenant
Peggy Winkels
Jos Wouters
Barbara Wyckmans

"ARCHITECTUUR & GEWETEN" werd mogelijk
gemaakt dankzij de financiële steun van :

Provincie Limburg

Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap:
Departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur
Administratie Kunst
Bestuur Beeldende Kunst en Musea

Departement Leefmilieu en Infrastructuur
Administratie Ruimtelijke Ordening en Huisvesting,
Bestuur Ruimtelijke Ordening

Orde van Architecten - Raad van de Provincie Limburg

Provinciaal Hoger Architectuurinstituut, Limburg

ECHO

KORAMIC-TERCA

BOERMANS GLAS
ETERNIT
REYNAERS
VELDEMAN-VITRA
YTONG

BELGACOM
BRUYNZEEL MULTIPANEL
ELITE
DESSO
ISOVER
JAGA
JIMS
PLUS BELGIUM

vzw ARCHITECTUURWIJZER 1995

drukkerij elite, *Lommel*